VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOSOFIJOS FAKULTETAS
PSICHOLOGIJOS INSTITUTAS

Vaida Petraitienė

Psichologijos studijų programa
Bakalauro darbas

Vaikų sprendimų priėmimas: pasirinkimas tarp savanaudiškumo ir moralinių svarstymų

Darbo vadovė: doc. dr. Aušra Daugirdienė

Vilnius, 2023

PATEIKTIES LAPAS

Studentė (-as) (vardas, pavardė)

Baigiamąjį darbą ....., patvirtintą Filosofijos fakulteto dekano įsakymu Nr. ....., parengiau savarankiškai, galutinai suredagavau ir laiku įteikiau vadovui.

....

(Data) (Absolventės (-o) parašas)

Darbo vadovė (-as) (vardas pavardė)

Baigiamasis darbas atitinka bakalauro darbams keliamus reikalavimus ir gali būti ginamas:

Taip

Ne

....

(Data) (Vadovės (-o) parašas)

Katedros reikalų tvarkytoja(s)

Baigiamąjį darbą su vadovo tarpininkavimu katedra gavo.

....

(Data) (Katedros reikalų tvarkytojos (-o) parašas)

TURINYS

SANTRAUKA 5

SUMMARY 6

ĮVADAS 8

1. VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMO TEORINĖS PRIELAIDOS 10

1.1. VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS MORALĖS RAIDOS PERSPEKTYVOJE 10

1.2. VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS: SĄŽININGUMAS IR „KITO ASMENS“ VAIDMUO 12

1.3. PROSOCIALINIS VAIKŲ ELGESYS: DALINIMOSI SAMPRATA 14

1.4. VAIKŲ MORALINIŲ SVARSTYMŲ SAMPRATA 15

1.5 VAIKŲ MORALINIAI SVARSTYMAI IR SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS 19

2. TYRIMO METODIKA 22

2.1. TYRIMO OBJEKTAS 22

2.2. TYRIMO TIKSLAS, UŽDAVINIAI, HIPOTEZĖS 22

2.3. TYRIMO DALYVIAI 23

2.4. TYRIMO DALYVIŲ ATRANKA 24

2.5. TYRIMO EIGA IR SĄLYGOS 24

2.6. TYRIMO PROCEDŪRA 24

2.7. TYRIMO ETAPAI 26

2.8. DUOMENŲ ANALIZĖ 30

3. REZULTATAI 30

3.1. 6-9 METŲ VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMO PRIKLAUSYMAS NUO ASMENINĖS NAUDOS JIEMS 31

3.2. ASMENINIO MORALINIO ĮSIPAREIGOJIMO REIKŠMINGIEMS ASMENIMS SVARBA 6-9 METŲ VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMUI 33

3.3. 6–9 METŲ VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMO PRIKLAUSYMAS NUO APDOVANOJIMO VEIKSNIO BUVIMO 37

3.4. 6–9 METŲ BERNIUKŲ IR MERGAIČIŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMO KRITERIJAI BEI YPATUMAI 41

4. REZULTATŲ APTARIMAS 43

4.1. TYRIMO RIBOTUMAI IR TOLESNIŲ TYRIMŲ KRYPTYS 45
IŠVADOS 46
LITERATŪRA 47
PRIEDAI 50
1 priedas 50
2 priedas 51
3 priedas 52
4 priedas 53
5 priedas 54
6 priedas 55
7 Priedas 58

SANTRAUKA

Vaida Petraitienė

Bakalauro darbas

Vaikų sprendimų priėmimas: pasirinkimas tarp savanaudiškumo ir moralinių svarstymų

Vaikų moralinė raida prasideda ankstyvoje vaikystėje ir formuoja jų suvokimą apie moraliai priimtiną elgesį. Vaikų sprendimų priėmimui didelę įtaką daro savanaudiškumas ir asmeninės reputacijos svarba kitų socialinės aplinkos dalyvių atžvilgiu (Shaw et al., 2014). Be to, priimdami socialinius sprendimus jie atsižvelgia į materialinius ir moralinius svarstymus (Tasimi, Johnson & Wynn, 2017).

Šio bakalauro darbo tyrimo tikslas - vertinti 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimo ypatumus, renkantis tarp savanaudiškumo ir moralinių svarstymų. Atliktas keturių pakopų eksperimentas su 6–9 metų vaikais. Iš viso eksperimente dalyvavo 31 berniukas ir 30 mergaičių. Trijuose iš keturių eksperimento etapuose buvo įtrauktas apdovanojimo elementas. Atliktas eksperimentas parodė, kad priimdami sprendimus 6–9 metų vaikai dažniausiai remiasi asmeninės naudos kriterijumi, tačiau jų sprendimų priėmimo procesui reikšmingą vaidmenį atlieka ir moraliniai įsipareigojimai reikšmingiems asmenims – labiau berniukams nei mergaitėms. Vaikų sprendimų priėmimui reikšmingą vaidmenį taip pat atlieka apdovanojimo buvimas, kuris pailgino jų sprendimų priėmimo laiką. Tačiau apdovanojimo buvimas tik tyrimo dalyves mergaites skatina ilgiau svarstyti, kokį sprendimą priimti. Tyrimo dalyvių berniukų sprendimų priėmimo kriterijai dažniau nei mergaičių remiasi savanaudiškumo principais.

Pagrindiniai žodžiai: vaikų sprendimų priėmimas, savanaudiškumas, moraliniai svarstymai

SUMMARY

Vaida Petraitienė

Bachelor‘s Thesis

Children‘s Decision Making: Choosing Between Selfishness and Moral Considerations

Children's moral development begins in early childhood and shapes their perception of morally acceptable behavior. Children's decision–making is strongly influenced by selfishness and the importance of personal reputation about other participants in the social environment (Shaw et al., 2014). In addition, they take material and moral considerations into account when making social decisions (Tasimi, Johnson & Wynn, 2017).

The bachelor thesis research aims to evaluate the decision-making characteristics of 6–9 – year–old children, choosing between selfishness and moral considerations. A four–stage experiment was conducted with children aged 6-9 years. A total of 31 boys and 30 girls participated in the experiment. A reward element was included in three of the four phases of the experiment. The conducted experiment showed that when making decisions, 6-9 – year–old children usually rely on the criterion of personal benefit, but moral obligations to significant persons also play a significant role in their decision–making process – more for boys than for girls. The presence of a reward also plays a significant role in children's decision–making, which increased the time of their moral deliberations. However, the presence of the reward only encourages the female participants in the study to think longer about what decision to make. The decision–making criteria of the boys of the research participants are more often based on the principles of selfishness than the girls.

Keywords: children‘s decision making, selfishness, moral considerations

Svarbiausios sąvokos

Savanaudiškumas – rūpinimasis savo gerove ar pranašumais kitų sąskaita (Bagdonas, Bliumas, 2019).

Sąžiningumas – tai aiškiai pagrįstas vaikų ir suaugusių elgesys, aprėpiantis ir naudą sau, kai yra renkamasi tarp sąžiningo veiksmo ir sau naudingo veiksmo. (Gonzalez, Ahl, Cordes & McAuliffe, 2021).

Savanaudiški sprendimai – sprendimai priimami savo naudai ir kitų sąskaita (Bagdonas, Bliumas, 2019).

Moraliniai svarstymai – mąstymas apie tinkamą elgesį (Bagdonas, Bliumas, 2019).

Sprendimų priėmimas – procesas identifikuojant sprendimą, renkant informaciją ir įvertinant alternatyvius sprendimus (Bagdonas, Bliumas, 2019).

Socialiniai sprendimai – skirtingų alternatyvų įvertinimas remiantis socialiniais veiksniais (Bagdonas, Bliumas, 2019).

ĮVADAS

Kasdieniame gyvenime dažnai susiduriama su moralinių svarstymų procesu, kada bandoma nuspręsti, koks elgesys konkrečioje situacijoje būtų teisingas ir priimtinas, o koks ne. Moraliniai svarstymai yra būdingi tiek vaikams, tiek suaugusiems. Skirtinguose vaikų raidos etapuose formuojasi skirtingos kognityvinės funkcijos, kurių kontekste kinta ir moralinių svarstymų pobūdis. Savanaudiškumas yra vienas pagrindinių sprendimų priėmimo kriterijų, kuris būdingas jau ankstyvoje vaikystėje. Vystantis asmenybei formuojasi moralinėmis vertybėmis grįsta sprendimų priėmimo samprata.

Akademinėje literatūroje teigiama, kad vaikų sprendimų priėmimui didelę įtaką daro savanaudiškumas ir asmeninės reputacijos svarba kitų socialinės aplinkos dalyvių atžvilgiu (Shaw et al., 2014). Vaikai dažniau renkasi būti savanaudiškesni tada, kai apie jų veiksmus nėra pranešama trečiosioms šalims. Pastarieji aspektai neretai tampa esminiais sprendimų priėmimo kriterijais. Nors šie kriterijai dažnai analizuojami atskirai ir skirtinguose kontekstuose, tačiau yra mažai analizuojama, kaip savanaudiškumas koreliuoja su vaikų moraliniais svarstymais, kokie argumentai dominuoja renkantis tarp asmeniškai naudingo sprendimo ir moraliai teisingo sprendimo konkrečioje situacijoje.

Vaikai priimdami socialinius sprendimus atsižvelgia į materialinius ir moralinius svarstymus (Tasimi, Johnson & Wynn, 2017). Kitų autorių darbuose dar labiau gilinamasi į šių dviejų konstruktų koreliaciją. Trijų metų vaikai jau yra pajėgūs prieš priimdami sprendimą, atsižvelgti į kitų asmenų elgesį ir priklausomai nuo to ar tas elgesys buvo moraliai priimtinas, ar ne, priima savo asmeninį sprendimą. Tai reiškia, jog tokio amžiaus vaikai, sugeba moraliai mąstyti ir vertinti, koks elgesys yra tinkamas, o koks elgesys yra netinkamas. Be to, vaikų sprendimų priėmimo procesui reikšmingą vaidmenį atlieka moraliniai įsipareigojimai (Hussar & Harris, 2009). Vaikai dažniau renkasi tą sprendimą, kuriam turi asmeninį moralinį įsipareigojimą.

Šio bakalauro darbo **tikslas** – vertinti 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimo ypatumus, renkantis tarp savanaudiškumo ir moralinių svarstymų. Pastarojo tikslo įgyvendinimui tikslingai sukurtas keturių etapų eksperimentas, kurių metu tyrimo dalyviai renkasi moraliai teisingą sprendimą arba savanaudiškumu grįstą sprendimą. Į tris iš keturių eksperimento etapus yra įtraukiamas apdovanojimo elementas tyrimo dalyviui, siekiant patikrinti, ar apdovanojimo įtaka yra reikšminga vaikų sprendimų priėmimui. Materialinė vertė vaikams yra vienas iš kriterijų, darančių įtaką sprendimų priėmimui. Bakalauro darbe keliami **klausimai,** kokie yra vaikų sprendimų priėmimo kriterijai, kai yra galimybė rinktis tarp savanaudiškumu grįsto elgesio ir moraliai teisingo socialiniame kontekste elgesio, koks yra apdovanojimo vaidmuo bei ar ir kaip skiriasi berniukų ir mergaičių sprendimų priėmimas.

Bakalauro darbą sudaro keturios pagrindinės dalys, literatūros sąrašas ir priedai. Pirmoje dalyje pateikiama mokslinės literatūros apžvalga, aptariamos pagrindinės bakalauro darbui aktualios teorinės prielaidos. Antroje dalyje pateikiamas bakalauro darbo metodinės dalies aprašas. Trečioje dalyje pateikiama atlikto eksperimento rezultatų analizė. Ketvirtoje dalyje supažindinama su pagrindinėmis įžvalgomis bei apibendrinimais.

1. VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMO TEORINĖS PRIELAIDOS

1.1.VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS MORALĖS RAIDOS PERSPEKTYVOJE

Moralė yra viena esminių sąvokų, leidžiančių apibūdinti ir kategorizuoti elgesį į gerą arba blogą (Cohen & Morse, 2014). Ji tampa elgesio vertinimo atskaitos tašku, kuris turi įtakos sprendimų priėmimui tam tikrose elgesio situacijose. Piaget (1932) yra vienas pagrindinių mokslininkų, kurie tyrinėjo, kaip vystosi moralė, kokie veiksniai daro įtaką jos raidai. Jis darė prielaidą, kad moraliai teisingo elgesio pasirinkimui svarbi yra socialinė aplinka, kurioje vyksta tarpusavio sąveikos, formuojasi tam tikri ryšiai. Remiantis šia prielaida, esminis žmogaus elgesį lemiantis moralės principas atsiranda ne per iš tėvų ar kitų reikšmingų vaikams asmenų išmoktus ar perimtus elgesio modelius, o per sąveikas socialinėje aplinkoje. Šios aplinkos sukūrimo kontekste tėvai vaidmuo atlieka reikšmingą vaidmenį. Būtent tėvai sukuria socialinę erdvę formuotis tarpusavio sąveikoms, kurios siejasi su moraliai teisingo elgesio suvokimu. Anot Piaget (1932), moralė tampa pagrindu arba atskaitos tašku, kurio kontekste formuojasi santykių kūrimo procesas. Vaiko moralinė raida prasideda tada, kai ateina suvokimas, jog bendravimas su kitais žmonėmis yra tam tikras moralės principais grįstas bendradarbiavimas, kai reikia elgtis vienu ar kitu būdu. Tuo tarpu Kohlberg (cit. iš Moshman, 2005) teigia, kad egzistuoja tam tikros moralės vystymosi stadijos, kurios priklauso nuo kognityvinės brandos. Tokiu būdu, jo manymu, moraliai teisingas elgesys nėra įgimtas ar išmokstamas, o priklauso nuo to, kiek išsivysčiusi yra kognityvinė vaiko branda. Taigi, šiame kontekste svarbus tampa ne kontekstualus aiškinimas, kai elgesys analizuojamas konkrečios situacijos kontekste, bet situacijos aiškinimas iš konkretaus žmogaus suvokimo perspektyvos (Moshman, 2005).

Skiriami šeši Kohlbergo moralės raidos etapai (cit. iš Moshman, 2005):

Pirmas etapas – tai išorinėmis taisyklėmis grįstas moralės raidos etapas, kai yra sukurtos tam tikros išorinės elgesio tinkamumą sprendžiančios taisyklės ir pagal jas yra vertinamas vaiko elgesys. Šiame etape vaikas nesuvokia savo elgesio vertės, bet jo elgesys yra veikiamas bausmių kontekste. Jei jis pasielgė netinkamai, už tokį elgesį bus nubaustas. Tėvų auklėjimas formuoja vaiko elgesio ribas, bet ne jo asmeninis suvokimas apie elgesio tinkamumą konkrečioje situacijoje.

Antras etapas – formuojasi savanaudiškumo suvokimas bei atsiranda mainų kontekstas. Šis etapas būdingas dešimties metų ir vyresniems vaikams bei juo gali vadovautis ir suaugusieji. Formuojasi gebėjimas pažinti tam tikras elgesio situacijas ne tik iš asmeninės pozicijos, bet taip pat ir iš platesnio socialinio konteksto. Atsiranda matymas, kad yra mano poreikiai, bet taip pat yra ir kito žmogaus poreikiai, į kuriuos taip pat reikia reaguoti. Taip formuojasi mainų suvokimas, nes tam, kad gautų ko nori ir būtų patenkinti vaiko norai, reikia matyti bei gerbti ir kitų norus bei poreikius. Taigi, šiame etape atsiranda mainai, kurie remiasi principu „aš tau – tu man“.

Trečias etapas – lūkesčių atsiradimo etapas, kurį patiria vaikai nuo dešimties metų iki paauglystės. Šiame etape svarbus ne tik kitų žmonių poreikių ar norų pamatymas, bet ir jų sąmoningas suvokimas. Atsiranda aiškesnis vaidmenų ir lūkesčių jiems priskyrimo suvokimas. Santykių suvokimas išsiplečia ir jie jau nebesiejami tik su asmenine nauda, bet yra įtraukiami atviro bei nuoširdaus bendravimo ryšiai, kurių formavimuisi svarbi pagarba. Šiame etape jau nebelieka pirmame etape susiformavusio elgesio pagrindimo išorinėmis taisyklėmis.

Ketvirtas etapas – tai visuomenės kaip socialinės sistemos suvokimo etapas. Visuomenė kaip didelis struktūrinis vienetas aprėpia tam tikras taisykles, vaidmenis, lūkesčius tiems vaidmenims, bei tarpusavio sąveikų normas. Šis etapas atsiranda vaiko paauglystės laikotarpiu ir tęsiasi vėlesniame amžiuje. Formuojasi abstraktus visuomenės kaip vieningos sistemos suvokimas.

Penktas etapas – tai susitarimų socialinėje erdvėje etapas, kai atsiranda suvokimas, kad moralė yra susijusi ne tik su visuomenėje egzistuojančiomis normomis, bet ir su tam tikrais susitarimais. Abipusės naudos principas yra išreiškiamas per racionalių kontraktų arba racionalių susitarimų sudarymą. Šis etapas formuojasi suaugystės laikotarpiu ir šiame kontekste svarbus yra taisyklių formavimas pagal sąžiningumo bei pagarbos principus.

Šeštas etapas – tai universalus moraliai teisingo elgesio principų etapas, kai atsiranda gilesnis žmogaus teisių bei pagarbos individualiai žmogaus vertei suvokimas. Šios stadijos metu susiformavusiais moraliai teisingo elgesio principais paprastai vadovaujasi teologijos, politikos bei filosofijos sritys.

Pastaroji Kohlbergo moralės vystymosi teorija nėra universalus modelis, bet vienas moraliai teisingo elgesio vystymosi aiškinimo būdų. Nepaisant to, kad daugelis šio modelio etapų yra pagrįsti, tačiau jis nepaaiškina, kodėl net trijų metų amžiaus vaikas jau yra pajėgus atskirti moraliai teisingo elgesio vertybes nuo elgesio, kuriam įtaką daro socialinė aplinka (cit. iš Moshman, 2005). Be to, ši teorija labiau fokusuojasi į išorinio veiksnių įtaką moraliai teisingo elgesio susiformavimui, tačiau svarbus yra savanaudiškumo veiksnys, jo sąveika su moraliniais svarstymais bei jo vaidmuo vaikų sprendimų priėmimo etape. Moralės vystymosi raida nebūtinai yra linijinio pobūdžio, bet gali būti šių etapų persidengimas, kuris taip pat nėra paliečiamas šios teorijos vystymosi kontekste. Šio bakalauro darbo kontekste ši teorija atlieka reikšmingą vaidmenį, parodant moraliai teisingo elgesio susiformavimą, kuris vystosi vaiko socializacijos proceso metu ir nėra įgimtas, o sąveikų bei interakcijų būdų įgytas dalykas.

1.2.VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS: SĄŽININGUMAS IR „KITO ASMENS“ VAIDMUO

Dalis žmogaus vystymosi teorijų teigia, kad žmogus yra linkęs elgtis savanaudiškai, jei jis neturi jokių genetinių ryšių su kitais socialinėse situacijose kartu dalyvaujančiais asmenimis (Damon, 1977; Eisenberg & Fabes, 1998), tačiau žmogui taip pat yra būdingas ir altruistinis elgesys, netgi neturint genetinių ryšių (Camerer, 2003; Roth, 1987). Pastarasis altruistinis elgesys yra veikiamas ir socialinių normų konteksto, kuriame svarbų vaidmenį atlieka apdovanojimas arba bausmė.

Sąžiningumas yra esminė žmogiškoji savybė, kuri yra reikalinga kuriant bendradarbiavimo ryšius su kitais. Vaikams sąžiningumo kriterijus yra svarbus, kai (1) jie turi mažiau nei kiti, (2) kiti elgiasi nesąžiningai ir (3) jie turi daugiau nei kiti (McAuliffe, Blake, Steinbei & Warneken, 2017). Vaikų sąžiningumas, atvirumas ir noras dalintis su kitais vaikais yra altruistinio elgesio forma bei pasirinkimas. Nepaisant to, kad 6-9 metų vaikai neprisiima atsakomybės rimtiems gyvenimo pasirinkimams ir yra priklausomi nuo socialinio konteksto, kuriame auga bei vystosi, jie daro pasirinkimus, rinkdamiesi, su kuo iš bendraamžių draugauti, kaip elgtis konkrečiose gyvenimiškose situacijose. Tokiu būdu jie susipažįsta su galimybe rinktis bei pamato savo pasirinkimų pasekmes. Vėlyvoje vaikystėje vaikai per asmeninį patyrimą susipažįsta su sąžiningo elgesio modeliu, kai dalinasi su kitais vaikais, kuria bendras patirtis per bendras veiklas. Nepaisant to, kad su savo bendraamžiais jie neturi genetinių ryšių ir dėl to turėtų būti labiau linkę į savanaudišką elgesį (Eisenberg & Fabes, 1998; Eisenberg & Mussen, 2003), per socialines sąveikas, jie pamato sąžiningą elgesį kaip savanaudiško elgesio alternatyvą (Benenson, Pascoe & Radmore, 2007). Sąžiningo elgesio modeliai yra išmokstami ir vaikai išmoksta daryti savo elgesio pasirinkimus. Sąžiningumas tampa vaikų elgesio pasirinkimo kriterijumi ir jie renkasi savo elgesį atsižvelgdami į sąžiningumą savo ir sąžiningumą kitų atžvilgiais (McAuliffe, Jordan & Warneken, 2015). Tokiu būdu sąžiningumas veikia vaikų elgesį ir yra įgalinamas per savanaudiško elgesio pateisinimo prizmę bei gali veikti vaikų sprendimų priėmimą kasdienėse gyvenimo situacijose.

Pasak Shaw ir bendraautorių (2014), susirūpinimas dėl reputacijos yra vienas iš pagrindinių aspektų, padedančių pasirinkti sąžiningą ar savanaudišką veiksmą. Vaikai yra linkę elgtis sąžiningai, kai apie jų pasirinkimą bus pranešta kitiems (Shaw et al., 2014). McAuliffe, Blake ir Warneken (2020) atliktame tyrime teigiama, kad 6–9 metų vaikai yra linkę atmesti sąžiningus pasiūlymus tada, kai turi daugiau nei kiti vaikai arba tada, kai bendraamžis yra neinformuojamas apie nesąžiningą paskirstymą. „Kito“ vaidmuo šiame kontekste atlieka reikšmingą vaidmenį ir skatina vaikų elgesio pokytį. Svarbus tampa „kito“ informavimas ir galima „kito“ reakcija. Tokiu būdu vaikai išmoksta situacijų modeliavimo patirčių ir formuoja numatomo elgesio kūrimo įgūdžius (McAuliffe et al., 2020).

Spręsdami, ar pasirinkti sąžiningą elgesį, ar elgtis savanaudiškai vaikai išmoksta atsižvelgti į tai, ką kiti pagalvos apie jų elgesį.

Svarbus aspektas, darantis įtaką vaikų pasirinkimams yra atlygis arba apdovanojimas. Gonzales, Ahl, Cordes ir McAuliffe (2021) atliktame strateginį savanaudiškumą analizuojančiame tyrime dalyvavo 6–9 metų vaikai. Tikslingai pasirinkta būtent tokio amžiaus tyrimo dalyvių grupė, nes tokio amžiaus vaikai jau turi pagrindinius gebėjimus, kuriais yra grindžiamas strateginis savanaudiškumas. Be to, tokio amžiaus vaikai jau geba apgaudinėti. Vaikų gebėjimas veiksmingai apgauti kitus vystosi ankstyvojo ir viduriniojo vaikystės tarpsnių metu. Tyrimas buvo atliekamas taikant modifikuotą „ultimatumo žaidimo“ metodą, kai dalis vaikų atliko tam tikrų daiktų siūlytojų vaidmenį, o kiti priėmėjų vaidmenį, galėdami priimti arba atmesti pateiktą pasiūlymą. Atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad vaikai yra linkę elgtis savanaudiškai tada, kai jų priešininkas yra nežinioje. Nežinojimo dėmuo tampa elgesio sprendimo priėmimo kriterijumi. Pastarojo „žaidimo“ kontekste išryškėjo vaikų sprendimų priėmimas sudėtingose situacijose numatant ir modeliuojant situacijas, kuriant elgesio strategijas, formuojant teisingumo, savanaudiškumo ir „geros“ reputacijos kriterijų supratimą. Be to, tyrimo rezultatai išryškino vaikų gebėjimą ne tik teisingai elgtis, bet ir sukurti teisingumo įspūdį, nuslepiant savo savanaudiškumą. Taigi, išryškėjo teisingumas realių veiksmų atžvilgiu ir manipuliacijų kūrimas formuojant tam tikrą įvaizdį.

Atlygis kaip vaikų sprendimų priėmimo kriterijus yra daugialypis ir priklauso nuo kiekybinio ir kokybinio dėmenų bei nuo vaikų amžiaus. Siekdami sužinoti, kokią įtaką vaikų sprendimų priėmimui turi ne tik kiekybinis atlygio dėmuo, bet ir kokybinis, Gonzales et al., (2021) atliktame tyrime tikrino, ar vaikai tampa savanaudiški atlygio kokybės atžvilgiu. Atlikto tyrimo metu trimečiai, penkiamečiai ir septynmečiai vaikai anonimiškai skirstė skirtingos kokybės daiktus. Pirmame tyrimo etape dauguma septynmečių duotus daiktus paskirstė vienodai sau ir kitam vaikui ir tokiu būdu parodė nereikšmingą daiktų kokybės kriterijų priimant sprendimus. Tuo tarpu trimečiai ir penkiamečiai duotus daiktus paskirstė vienodai kiekybiniu atžvilgiu ir netolygiai kokybiniu atžvilgiu – sau pasilikdami aukštesnės kokybės daiktus. Antrame tyrimo etape dauguma vaikų visose trijose amžiaus grupėse paskirstė išteklius vienodai kitiems dvejiems vaikams atsižvelgiant tiek į kokybę, tiek ir į kiekybę. Apibendrinę abiejų tyrimo etapų duomenis, tyrimą atlikę mokslininkai priėjo prie išvados, kad vaikai atrankos būdu ignoruoja kokybę kaip sprendimo priėmimo kriterijų, kada ji pasitarnauja jų pačių interesams. Be to, tyrimo rezultatai parodė, kad vaikai iki septynerių metų atsižvelgia į kokybės kriterijų netgi tada, kai yra aukojami jų pačių asmeniniai interesai, ir kad trimečiai sugeba atsižvelgti į daiktų kokybę juos skirstant (Gonzales et al., 2021). Taigi, netgi pakankamai mažų vaikų sprendimų priėmimui svarbus yra ne tik kiekybės kriterijus, bet ir kokybės kriterijus.

Apibendrinant vaikų sprendimų priėmimą, galima teigti, kad yra keli esminiai aspektai, darantys įtaką vaikų sprendimų priėmimui. Pirma, vaikams svarbus kitų asmenų vaidmuo ir nuo to priklauso jų pačių sprendimų priėmimas. Vaikai dažniau renkasi būti savanaudiškais, kai apie jų veiksmus nėra pranešama kitiems asmenims (Shaw et al., 2014). Antra, vaikų sprendimų priėmimui įtakos turi atlygio kiekybės ir kokybės pobūdis. Maži vaikai (trijų metų) jau supranta atlygio kiekybės ir kokybės skirtumus ir geba panaudoti savanaudiškumo kriterijų rinkdamiesi tarp jų (Gonzales et al., 2021). Pastaroji literatūros apžvalgos dalis leidžia suformuluoti pirmąją šio bakalauro darbo hipotezę, teigiančią, kad vaikų sprendimų priėmimas priklauso nuo asmeninės naudos jiems.

1.3. PROSOCIALINIS VAIKŲ ELGESYS: DALINIMOSI SAMPRATA

Viena iš raidos psichologijos domėjimosi sričių yra prosocialinis elgesys. Svarbi prosocialinio elgesio dalis yra dalinimosi tam tikrais resursais analizė (Eisenberg, Fabes & Spinrad, 2006). Pirmasis dalinimosi etapas analizuojant vaikų raidą atsiskleidžia apie antruosius gyvenimo metus (Brownell, Svetlova, Nichols, 2009). Nepaisant to, kad mažiems vaikams yra būdingas savanaudiškas elgesys (Fehr, Bernhard & Rockenbach, 2008), vienas jų raidos etapų yra ir dalinimosi svarbos suvokimas (Brownell et al., 2009). Be to, priešmokyklinio amžiaus vaikų dalinimosi įgūdžiai tampa kompleksiniai. Jau trijų metų vaikai su savo bendraamžiais yra linkę dalintis po lygiai (Hamman, Warneken, Greenberg & Tomasello , 2011; Warneken, Lohse, Melis & Tomasello, 2011), tuo tarpu keturių su pusę metų – šešių metų vaikai yra labiau linkę dalintis su draugais, o ne su tais vaikais, kurių nepažįsta (Moore, 2009).

Vaikų dalinimosi įgūdžiams reikšmingą vaidmenį atlieka ir sąžiningumo kriterijaus suvokimas. Šešių – aštuonių metų vaikai yra linkę išvis atsisakyti tam tikro daikto, jei mato, kad yra pažeidžiami sąžiningumo principai (Shaw & Olson, 2012). Tai rodo vaikų raidos etapą, kuriame svarbus tampa nelygybės suvokimas. Nelygybė vaikų akimis matuojama būtent per sąžiningumo buvimą arba nebuvimą. Sąžiningumas tampa jų elgesio atskaitos tašku ir padeda lengviau pasirinkti priimtiną arba nepriimtiną elgesį.

Vaikų gebėjimas dalintis diadiniuose santykiuose ir grupėje yra skirtingi (Gifford-Smith & Brownell, 2003). Vaikams lengviau ir paprasčiau yra dalinimosi elgesį įgyvendinti diadiniuose santykiuose, kuriuos paprasčiau įvertinti, nes yra tik du veikėjai (Brownell et al., 2009; Moore, 2009). Tuo tarpu daug sudėtingiau dalinimosi įgūdžius atskleisti esant trims ir daugiau dalyvių. Pastaraisiais atvejais reikalingas didesnis vaikų kognityvinis išsivystymas arba didesnė kognityvinė branda (Paulus, Gillis, Li & Moore, 2013). Norint suvokti ir priimti daugiau nei vieno žmogaus poreikius ir gebėti atliepti šiems poreikiams, reikalingas platesnis kognityvinis patyrimas per santykių su kitais vaikais kūrimą grupėje, o ne vien būnant diadiniuose ryšiuose. Šiame kontekste sąžiningumas tampa

vienu iš kriterijų, kuriuos vaikai panaudoja dalindamiesi su kitais vaikais. Taigi, gebėjimas dalintis būnant didesnėje vaikų grupėje, taip pat rodo ir didesnę vaikų kognityvinę brandą bei išryškina socialinio konteksto svarbą vykstant dalinimosi procesui. Socialinio konteksto rėmuose svarbus tampa normatyvinis lūkesčių išpildymas (Paulus et al., 2013; Paulus & Moore, 2011). Normatyviniai lūkesčiai neretai siejasi su vaikų moraliniais įsipareigojimais kitiems asmenims bei moraliniais svarstymais, koks elgesys būtų teisingas ir sąžiningas kitų atžvilgiu, o koks elgesys prieštarautų moraliniams įsipareigojimams.

Taigi, dar vienas aspektas, kuris daro įtaką vaikų sprendimų priėmimui yra moralinė elgesio vertė, kuri remiasi sąžiningumo kriterijumi ir veikia vaikų norą bei gebėjimą dalintis su kitais asmenimis.

1.4. VAIKŲ MORALINIŲ SVARSTYMŲ SAMPRATA

Vaikų moralinė samprata formuojasi socialinėje aplinkoje, kurioje auga vaikas (Jones, 1999). Moralinė elgesio suvokimo vertė vaikui nėra įgimta savybė. Tai yra įgyta savybė, kurią suformuoja vaiko aplinkoje esantys reikšmingi asmenys. Todėl svarbi yra vaiko socialinė aplinka, kurioje formuojasi moraliniai elgesio vertinimo kriterijai. Tokiu būdu neturėdamas įgimtų moralinio vertinimo kriterijų, vaikas turi pasitikėti kitų žmonių moraliniu vertinimu ir atitinkamai formuoti savo moraliai teisingo elgesio suvokimą (Jones, 1999).

Jones (1999) skiria tris esmines moralinių svarstymų prielaidas:

1) Moraliniai svarstymai yra reikšmingi gyvenant socialinėje erdvėje ir jie įtraukia atsakomybės elementą;
2) Moralinis žinojimas yra suformuojamas ir jis yra neatsiejama praktinio žinojimo dalis. Moraliniai svarstymai ateina per patirtį.
3) Perimant moralinį žinojimą iš kitų kyla įtampa tarp autonomiško moralinio agento idealo. Nėra universalaus ir idealaus moralinio autoriteto. Moralinis žinojimas yra formuojamas per reikšmingų asmenų perteikiamas vertybes, kurios perleidžiamos per asmeninį patyrimą.

Vaikystėje formuojami moraliniai elgesio vertinimo kriterijai padeda vaikui atskirti moraliniu požiūriu tinkamą elgesį ir socialiniu požiūriu tinkamą elgesį. Vaiko mąstyme formuojasi skirtingo pobūdžio vertybiniai laukai. Ikimokyklinio amžiaus vaikai (3–5 metų) pripažįsta, kad „moraliniai“ pažeidimai (pvz., mušimas, vagystė) yra rimtesni nei „socialiniai – įprasti“ pažeidimai (pvz., nesėdėjimas tam skirtoje vietoje, netinkamos žodinės formos) (Hussar & Harris, 2009). Atskleidžiamas ikimokyklinio amžiaus (3–5 metų) vaikų suvokimas, kad moraliniai nusižengimai, skirtingai nei socialiniai nusižengimai ir asmeniniai pasirinkimai, yra netinkami net ir tais atvejais,

kai nėra labai aiškių taisyklių. Vaikai turi gebėjimą įvertinti situacijas ir nuspręsti, kas yra negerai bei priskirti konkrečius veiksmus žalingiems veiksmams (Hussar & Harris, 2009).

Hussar ir Harris (2009) iškėlė klausimą, ar maži vaikai daro savo pačių pasirinkimus atsižvelgiant į moralinius svarstymus, ypač kai tie pasirinkimai nesutampa su tiesioginį autoritetą turinčių asmenų veikla. Tam, kad atsakytų į šį klausimą, autoriai ištyrė šešiamečius ir dešimtmečius nepriklausomus vegetarus – vaikus, kurie pasirinko būti vegetarais, nors jie buvo auginami ne vegetarų šeimose. Šiam tikslui buvo atliktas dviejų etapų tyrimas.

Pirmame tyrimo etape šių vaikų buvo paklausta apie jų mėsos nevalgymo priežastis. Tyrimo rezultatai parodė, kad nepriklausomi vegetarai savo pasirinkimus nevalgyti mėsos grindžia kančia, kurią mėsos valgymas sukelia gyvūnams, tačiau jie nėra priešiški mėsą valgančių asmenų atžvilgiu (Hussar & Harris, 2009). Nevalgyti mėsos yra jų asmeninis pasirinkimas, tačiau jų požiūriu tai nėra normatyvinio elgesio modelis, kuriuo turi vadovautis visi žmonės.

Antrojo tyrimo etapo metu autoriai siekė ištirti vaikų įsipareigojimo nevalgyti mėsos sampratą. Gauti rezultatai atskleidė, kad visos trys vaikų grupės pasmerkė įsipareigojusius vegetarus. (Hussar & Harris, 2009).

Apibendrinant, šių autorių atliktas tyrimas parodė, kad moraliniai svarstymai vyksta asmeninio pasirinkimo lauke, tačiau nėra išplečiami socialiniam kontekstui apskritai.

Piaget (1932) apibendrino, kad vaikai formuoja savo socialinį ir moralinį intelektą valdydami savo socialinę sąveiką ypač tarp bendraamžių, o ne tarp tėvų. Bendraamžių įtaką vaikų pasirinkimams ir sprendimų priėmimui yra stipresnė nei tėvų įtaka. Taip pat yra atskleidžiama, kad įvairaus amžiaus vaikai gali atskirti moralinius ir socialiai priimtinus veiksmus bei atitinkamai valdyti savo sprendimų priėmimą. Hipotetinės situacijos, naudojamos tyrimuose, yra asmeninės, moralinės arba socialinės srities, tačiau tikrosios situacijos dažnai apima daugiau nei vieną sritį arba persidengia viena su kita. Tai rodo vaikų sprendimų priėmimo argumentų daugialypiškumą, nes tikėtina, kad priimdamas konkretų sprendimą vaikas vadovausis ne grynuoju moraliniu, socialiniu ar asmeniniu argumentu, bet tam tikra jų kombinacija. Ankstyvas mokyklinio amžiaus vaikų (6–9 metai) emocijų suvokimas (pvz., pagrindinės emocinės perspektyvos) ir pažinimo supratimas (pvz., klaidingų įsitikinimų supratimas) iš pradžių yra atskiriami, kaip skirtingi gebėjimai. Ankstyvoje vaikystėje vaikai daro didelę pažangą vertindami tiek emocines, tiek pažinimo būsenas. Trejų metų vaikai gali atpažinti pagrindines emocines išraiškas (t. y. linksmus, liūdnus, piktus ir išsigandusius veidus) ir žinoti, kad tam tikros situacijos paprastai sukelia tam tikras emocijas kitiems: pavyzdžiui, gimtadienio vakarėliai dažniausiai džiugina žmones (Lane, Wellman, Olson, LaBounty & Kerr, 2010). Taip pat, yra išskiriamas ir sudėtingesnis kitų asmenų emocijų supratimas, kuris yra akivaizdus 3 metų vaikų suvokimui, kad kiti gali patirti emocijas, kurios skiriasi nuo tų, kurias jie patys patirtų panašioje

situacijoje. Formuojasi emocinės sampratos kompleksiškumas. Taigi, maži vaikai sugeba suvokti savo emocijų išskirtinumą ir supranta, jog kiti tokioje pačioje situacijoje gali jaustis kitaip. Lane ir kolegos (2010) teigia, kad besiformuojantis vaikų intelekto formavimasis ir emocijų supratimas turi įtakos jų moraliniam vystymuisi. Ankstyvosios raidos moralinių sprendimų teorija (angl. *early developmental theory of moral judgment*) teigia, kad vaikai suvokia jų pačių ir kitų žmonių požiūrių kitoniškumą (Lane et al., 2010). Tokiu būdu vaikai nesusitapatina su kitų žmonių požiūriais ir atskleidžia gebėjimą patiems priimti savo sprendimus.

Vaikai dažniausiai į prosocialines dilemas reaguoja vadovaudamiesi hedonistiniais samprotavimais (pvz., galvojimas, kad pagrindinis veikėjas turi būti apdovanotas už pagalbą kam nors) ir į poreikius orientuotais samprotavimais (pvz., orientacija į kito istorijos veikėjo fizinius, materialinius ar psichologinius poreikius) (Lane et al., 2010). Pagrindinis aspektas yra vaikų samprotavimai, kuriuos jie naudoja spręsdami prosocialines moralines dilemas, kai jie turi rinktis tarp savo poreikių tenkinimo ir kito žmogaus, kuriam reikia pagalbos (Lane et al., 2010). Šiame kontekste moralinė dilema yra tarp vidinio susitelkimo į savo poreikių išpildymą ir į išorinį susitelkimą, suteikiant pagalbą kitam žmogui.

Moralinių dilemų kontekste svarbus yra ir įsitikinimų aspektas. Skiriami informaciniai įsitikinimai ir moraliniai įsitikinimai (Wainryb & Ford, 1998). Informaciniai įsitikinimai formuojasi paviršutiniškame suvokimo lygmenyje ir su jais neretai sutinkama net tada, kai jiems nepritariama. Tuo tarpu moraliniai įsitikinimai yra giluminiai vertybiniai principai, kurie yra esminis pagrindas tam tikrą elgesį priimti kaip teisingą arba atmesti kaip nepriimtiną. Penkių ir septynių metų vaikai jau puikiai geba diferencijuoti informacinius įsitikinimus ir moralinius įsitikinimus, atlikti moralinius svarstymus bei jais vadovautis priimdami vienokį ar kitokį elgesio modelį (Wainryb & Ford, 1998).

Įsitikinimų skirstymas į informacinius ir moralinius įsitikinimus atskleidžia jų daugialypiškumą. Tačiau galimas ir kitoks įsitikinimų skirstymas: moraliniai, patyriminiai, faktiniai ir dviprasmiški faktiniai (Wainryb, Shaw, Langley, Cottam & Lewis, 2004). Galimas pastarųjų įsitikinimų derinimas ir formuojamos tam tikros kombinacijos konkrečiose situacijose. Suvokimas, kad įsitikinimai nėra absoliutiniai ir visapusiškai teisingi, sudaro sąlygas moralinių svarstymų atsiradimui. Moraliniai samprotavimai tampa konkretaus elgesio pasirinkimo kriterijais ir jie neretai formuojami būtent per gebėjimą laviruoti skirtingų įsitikinimų kontekste. Pastarasis gebėjimas laviruoti įsitikinimų kontekste gali būti siejamas su tolerancijos reiškiniu, kai yra apjungiamas tiek pragmatiškai, tiek ir moraliniu požiūriu vertingas pamatas (Wainryb & Ford, 1998). Tolerancija neturi absoliutaus arba visapusiškai teisingo konteksto ir yra kintanti kategorija. Todėl tikslinga kalbėti apie tolerantišką požiūrį, o ne tolerancijos modelį (Wainryb, Shaw & Maianu, 1998).

Tolerantiškas požiūris formuojasi moralinių samprotavimų lauke, kai vaikas bando suvokti konkrečios situacijos moralinės vertės pagrindą ir ieško kriterijų šiam pagrindui pagrįsti.

Skiriami pirmo, antro ir trečio lygio moraliniai samprotavimai (Lane et al., 2010). Pirmasis lygis teigia, kad ikimokyklinukų moralė iš pradžių yra orientuota į save. Patys vaikai naudoja samprotavimus, kuriuose dominuoja pagrindinio veikėjo poreikiai (t. y. hedonistiniai samprotavimai) ir kitų, kuriems patinka pagrindinis veikėjas, poreikiai (t. y. meilių santykių samprotavimai). Antrojo lygio samprotavimas teigia, kad maži vaikai pradeda daugiau samprotauti apie kitų žmonių fizinius bei psichologinius poreikius ir stengiasi į juos reaguoti. Trečiąjį samprotavimo lygį pasiekę vaikai paprastai naudoja labiau į visuomenę orientuotus samprotavimus, kurie apeliuoja į socialinį pritarimą, socialines normas ir stereotipus (Lane et al., 2010). Trečiasis moralinių samprotavimų lygmuo yra plačiausias. Tokiu būdu išryškėja tam tikra moralinių samprotavimų grandinė: aš – kitas – visuomenė. „Aš“ poreikiai apima siauriausią moralinių dilemų lauką. „Kito“ poreikiai išryškina vaikų kognityvinį išsiplėtimą, kai pastebimi ir atsižvelgiama į kito žmogaus poreikius. Tuo tarpu „visuomenės“ poreikiai parodo vaikų kognityvinę brandą, kai galvojama ne tik apie žmogaus poreikius, bet ir socialinę vertę.

Vaikų emocinės ir kognityvinės funkcijos turi tiesiogines sąsajas su jų moralinių samprotavimų kokybe (Lane et al., 2010). Gebėdami pastebėti, suvokti ir žinodami kaip reaguoti į kitų žmonių poreikius, vaikai geba priimti ne tik savanaudiškumu grįstus sprendimus, o taip pat ir kitų žmonių atžvilgiu naudingus bei reikalingus sprendimus. Vaikų socialinės – kognityvinės funkcijos vystymosi kontekste tampa kriterijumi, kuriuo vaikai vadovaujasi darydami pasirinkimus ir priimdami sprendimus. Šiame kontekste svarbu atsižvelgti ir į laisvos valios kriterijų. Kai vaikai yra verčiami priimti tam tikrą elgesį, jie atskleidžia gebėjimą įvertinti „teisingus“ ir „neteisingus“ veiksmus, tačiau neturėdami laisvos valios pasirinkti, jie nepereina į gilesnius moralinius samprotavimus ar socialines bei moralines vertes. Tai ypač svarbu kalbant apie mažus vaikus, kurie turi mažai laisvos valios pasirinkti ir jų sprendimų priėmimas dažnu atveju yra priklausomas nuo socialinės aplinkos, kurioje jie yra. Tačiau prosocialinių sprendimų priėmimas kinta laiko perspektyvoje ir jo kaita susijusi su mažėjančia slopinančios kontrolės įtaka vaikų sprendimams. Vaikams augant slopinimo kontrolė kinta – socialinė aplinka, kurioje formuojasi vaikas, ima daryti vis mažesnį poveikį jų pasirinkimams. Palaipsniui vaikams atsiranda vis daugiau laisvos valios patiems priimti sprendimus. Tokiu būdu vaikai sąmoningai atsisako asmeniškai naudingesnių sprendimų ir geba pasirinkti labiau prosocialinius (ir socialiai priimtinus) sprendimus.

Taigi, vaikų moralinių sprendimų priėmimas vystosi jau vaikystėje (3–6 metų). Galima teigti, kad geresnis emocinių ir psichinių būsenų supratimas yra susijęs su tuo, kad vaikai savo moraliniuose samprotavimuose atsižvelgia atitinkamai į kitų emocines ir psichologines būsenas. Be

to, vaikai, kurie turi savo moralinius įsitikinimus, susitelkia į savo asmeninius pasirinkimus bei sprendimus ir nevertina bei neteisia kitų už jų pasirinkimus. Vaikai, kurie turi tvirtus moralinius pagrindus, yra linkę nelaužyti savo įsipareigojimų. Pastaroji bakalauro darbo literatūros apžvalgos dalis leidžia suformuluoti antrąją hipotezę, teigiančią, kad vaikų sprendimų priėmimui įtakos turi jų moralinis įsipareigojimas reikšmingiems asmenims. Šio bakalauro darbo kontekste reikšmingais asmenimis laikomi vaiko tėvai, todėl į atlikto eksperimento situacijas buvo įtraukta mama ir moralinis įsipareigojimas jai.

1.5 VAIKŲ MORALINIAI SVARSTYMAI IR SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS

Jau nuo kūdikystės, vaikai pradeda vertinti asmenis pagal tai, kaip jie elgiasi su kitais. Nuo pat gimimo kūdikiai teikia pirmenybę tiems, kurie padeda, nei tiems, kurie kenkia kitiems (Buon et al., 2014). Anksčiau atliktuose tyrimuose yra pastebima, jog kūdikiai dažniausiai renkasi gerus darbus darantį žmogų nei neutralų, tačiau jie renkasi neutralų asmenį tais atvejais, kai kitas pasirinkimas yra žmogus, kenkiantis kitiems (Baumard, Andre & Sperber, 2013). Naujausi tyrimai atskleidžia, kad mokyklinio amžiaus vaikai priima materialines aukas, bet tik iki tam tikros ribos, kad bendrautų su geradariais, o ne su skriaudikais (Tasimi & Wynn, 2016). Vaikų socialinių sprendimų prigimties tyrinėjimas (kai jų materialūs interesai prieštarauja jų moraliniams svarstymams) gali padėti suprasti kognityvinius procesus, kuriais grindžiami tokie sprendimai. Nepaisant tendencijos vertinti individus remiantis jų elgesiu su kitais, yra atviras klausimas: besivystantis santykis tarp antisocialinio elgesio pasmerkimo ir prosocialino elgesio pritarimo. Individai, kurie blogai elgiasi kitų atžvilgiu yra pasmerkiami kaip nepageidaujami socialiniai partneriai daugybėje situacijų (Baumard et al., 2013). Išryškėja moralinis nepriėmimas platesniame socialiniame kontekste.

Tasimi su kolegomis (2017) tyrimas nagrinėjo santykinę vaikų požiūrio į teigiamus ir neigiamus asmenis stipriąsias puses situacijose, susijusiose su materialiniais klausimais. Taikydami šį metodą autoriai išnaudojo tai, kad žmonės ne tik nori daryti gera, bet ir nori daryti gerai. Šio tyrimo autoriai siekė geriau suprasti, kaip vaikai teikia pirmenybę skirtingiems veiksniams, kai jie susiduria su pasirinkimais, susijusiais su konkuruojančiais aspektais. Taigi šiame tyrime autoriai bandė išsiaiškinti: (a) ar vaikai pasirinktų geradarį, o ne neutralų asmenį už asmeninę kainą, (b) ar jie atmestų nusikaltėlio siūlymą neutraliam asmeniui už asmeninę kainą ir c) ar šių dviejų tipų sprendimai buvo susiję su panašiu konflikto lygiu. Aštresnės moralinės dilemos yra susijusios su ilgesniu sprendimų priėmimo laiku.

Gauti rezultatai atskleidė, kad vaikai atsižvelgia tiek į materialius interesus, tiek ir į moralinius svarstymus, kada jie priima socialiai vertingus sprendimus. Ši integracija atsispindi tiek jų pasirinkimuose, tiek ir sprendimo priėmimo etapuose. Svarbus tampa vaikų sprendimų priėmimo

laikas, kuris parodo, kokio stiprumo moralines dilemas patiria vaikas priimdamas konkretų sprendimą. Šiame tyrime vaikų sprendimo priėmimo laikai parodė, kad sprendžiant ar atmesti, ar priimti naudos gavimą iš nedorėlio teikiant pirmenybę neutraliam individui buvo sunkiau, nei nuspręsti ar atmesti, ar priimti naudos gavimą iš neutralaus personažo teikiant pirmenybę geradariui. Tai leidžia daryti prielaidą, kad vaikai labiau kreipė dėmesį į neigiamą socialinį elgesį savo sprendimuose todėl, kad jie suvokė didesnį skirtumą tarp blogo personažo ir neutralaus. Rezultatai rodo, kad vaikų sprendimų priėmimo laikai skiriasi esant kelioms sąlygoms, tačiau to priežastis nėra susidūrimas su tokiu elgesiu ar tai, kad demonstruojamas elgesys nėra būdingas jį atliekančiam asmeniui. Tai rodo, kad vaikų antipatija nedorėliams yra stipresnė, nei geradarių palaikymas (Tasimi et al., 2017).

Žmonės nėra vienodai prosocialūs visų individų atžvilgiu. Vietoj to, savo prosocialinių veiksmų naudos gavėjus atrenkame iš daugelio galimų naudos gavėjų. Vienas iš esminių šios atrankos kriterijų yra naudos gavėjo teigiamas arba neigiamas elgesys: padedame geresniems asmenims ir su jais bendraujame, tačiau vengiame neigiamų asmenų arba juos baudžiame (Krebs, 2008). Nors ir yra žinoma, jog suaugusieji taiko štai tokias strategijas, kyla klausimas, kaip vaikai atsirenka, kuriam žmogui padėti. Ikimokykliniame amžiuje (3–5 metų), vaikų abstraktūs moraliniai samprotavimai apie istorijos veikėjus yra susiję su jų kasdieniu prosocialiniu elgesiu (Vaish, Carpenter & Tomasello, 2010). Viename tyrime Olson ir Spelke (2008) paprašė 3,5 metų vaikų padėti pagrindinei lėlei nuspręsti, kaip paskirstyti išteklius kitoms lėlėms. Vaikai skyrė daugiau išteklių pagrindinės veikėjos lėlei, kuri buvo dosni pagrindinei lėlei (tiesioginis abipusiškumas) arba dosni kitai lėlei (netiesioginis abipusiškumas), nei nedosniai lėlei, taip parodydami tam tikrą tiesioginio ir netiesioginio abipusiškumo vertinimą. Šis tyrimas, taip pat atskleidžia, kad maži vaikai, spręsdami, su kuo pasidalinti, atsižvelgia į kitų moralinį elgesį. Tačiau sudėtinguose moraliniuose sprendimuose atsižvelgiama į keletą veiksnių, įskaitant ne tik elgesio pasekmes, bet ir ketinimus.

Vaish su kolegomis (2010) nusprendė atlikti tyrimą, kuriame tyrė, ar vaikai skirtingai reaguoja į kitų žmonių žalingą ar naudingą elgesį, net jei jie patys dalijasi ar padeda. Kitas klausimas, kuris domino autorius ar moralumas tarpininkauja vaikams vertinant kitus kaip vertus prosocialinių veiksmų gavėjus. Šiame tyrime išryškėjo trečiųjų šalių sąveikos svarba į antrą planą nustumiant etikos problemas ir užtikrinant, kad tolesni vaikų veiksmai būtų atsakas į veikėjo elgesį, o ne jų pačių emocinės reakcijos į pagalbą ar žalą. „Vaikai selektyviai vengia padėti tiems, kas kelia arba gali sukelti žalą kitiems“ (Vaish et al., 2010, p. 1661) Šiame darbe yra aprašomi du tyrimai. Bendra abiejų tyrimų procedūra buvo tokia: tarp tiriamųjų, po apšilimo su trimis suaugusiaisiais, vaikai peržiūrėjo keturis supažindinimo bandymus, kurių metu vienas suaugęs (aktorius) pritaikė tam tikrą elgesį (pvz.,

žalingą ar naudingą) kitam suaugusiajam (gavėjui). Taigi abiejuose tyrimuose priklausoma priemonė buvo instrumentinė pagalba, kurią gana lengva nustatyti be aiškių žodinių nurodymų.

Kadangi maži vaikai yra labai motyvuoti padėti (jei yra vienintelis pasirinkimas, gali padėti ir žalingam veikėjui), šiame tyrime buvo naudojamas priverstinis pasirinkimas. Visi vaikai buvo stebimi laboratorijoje 45 minučių sesijoje. Tos pačios trys suaugusios eksperimentuojančios moterys atliko tuos pačius vaidmenis (gavėjo, aktoriaus ir neutralaus asmens) visiems vaikams (Vaish et al., 2010).

Pirmojo tyrimo rezultatai atskleidė, kad 3 metų vaikai, spręsdami, ar padėti žmonėms, atsižvelgė į kitų žalingą elgesį su trečiosiomis šalimis. Tai išplečia išvadas apie pačių vaikų prosocialinį elgesį ir siūlo vaikams pasirinkti, kam padėti, ir pasirinktinai nukreipti išteklius nuo žalingų žmonių. Žalingi, bet nenaudingi aktoriaus veiksmai turėjo įtakos vaikų elgesiui. Tai rodo negatyvumo šališkumą – didesnį neigiamos, nei teigiamos informacijos poveikį. Vaikų prosocialinis elgesys mažėja žalingo asmens atžvilgiu, bet nepadidėja paslaugių asmenų atžvilgiu. Šis rezultatas atitinka vaikų moralinių sprendimų tyrimus, kurie rodo, kad vaikai teisingai nustato „blogus“ poelgius daug anksčiau nei „gerus“ poelgius (Vaish et al., 2010).

Antrojo tyrimo metu išsiaiškinta, kad 3 metų vaikai sumažino savo prosocialinį elgesį asmeniui, kuris turėjo žalingų ketinimų trečiajai šaliai, net jei ji nesukėlė neigiamų pasekmių. Be to, vaikai reikšmingai nesumažino savo prosocialinio elgesio su asmeniu, kuris be žalingų ketinimų sukėlė neigiamų pasekmių. Šios išvados yra pirmasis įrodymas, kad iki 3 metų vaikai selektyviai mažina prosocialinį elgesį su tyčia žalą keliantiems asmenimis ir moraliai kaltintų asmenų atžvilgiu, nepaisant tų asmenų veiksmų pasekmių. Taip pat, buvo atskleista, kad jau 3 metų vaikai skirtingai reaguoja į tyčia ir netyčia padarytą žalą (Vaish et al., 2010).

Apibendrinant abu šie tyrimai atskleidžia, jog mažų vaikų moraliniai svarstymai vystosi jau ankstyvoje vaikystėje. Maži vaikai (3–5 metai) sugeba atskirti teigiamą ir neigiamą elgesį ir dažniau pasirenka padėti geresniems asmenims (Vaish et al., 2010). Vaikai yra labiau linkę nepadėti žalingą elgesį demonstruojantiems asmenims. Taip pat, vaikų moraliniai svarstymai sutampa su vaikų sprendimų priėmimu. Vaikai, net sulaukę naudos, vis tiek atkreipia dėmesį į tai, ar naudos suteikęs asmuo demonstruoja žalingą, ar teigiamą elgesį. Tačiau vaikų sprendimų priėmimui svarbus tampa laiko dėmuo. Siekdami priimti moraliai teisingą sprendimą, vaikai ilgiau svarsto, ar tas elgesys toje situacijoje bus priimtinas ar ne. Taigi, vaikų moralinės dilemos tampa iššūkiu laiko atžvilgiu, nes susiformuoja sprendimų priėmimo vertė, kurios suvokimui reikia laiko. Vertės suvokimui svarbų vaidmenį atlieka tiek laiko kriterijus, tiek ir asmeninės naudos kriterijus, kuris neretai atskleidžiamas per tam tikrą atlygį vaikui. Pastaroji literatūros apžvalgos dalis leidžia suformuluoti trečią bakalauro darbo hipotezę, kad apdovanojimo buvimas skatina 6–9 metų vaikus ilgiau svarstyti, kokį moraliai

teisingą sprendimą pasirinkti ir skatina dažniau priimti savanaudiškumu grįstą sprendimą. Remiantis Gonzales ir bendraautorių (2021) atliktu tyrimu šiame bakalauro darbe taip pat pasirinkti 6–9 metų vaikai, nes būtent šio amžiaus vaikai jau turi susiformavusius strateginio savanaudiškumo gebėjimus ir priimdami sprendimus dažnai remiasi savanaudiškumo principais.

Šiame bakalauro darbe vertinamas ne tik 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas, bet ir lyties vaidmuo priimant moraliai teisingus sprendimus. Anot Crone ir Van der Molen (2007) lyties skirtumai priimant sprendimus vaikams išryškėja tik vėlyvoje paauglystėje – apie 16–18 metus. Jų atliktas tyrimas neišryškino statistiškai reikšmingų skirtumų pagal lytį 8–10 metų ir 12–14 metų vaikų sprendimų priėmimuose. Remiantis Almas, Cappelen, Sorensen ir Tungoden (2010), berniukai dažniau nei mergaitės remiasi naudos sau kriterijumi priimdami sprendimus. Remiantis šių autorių įžvalgomis, šiame bakalauro darbe vertinamas mergaičių ir berniukų moraliai teisingų sprendimų priėmimas ir formuluojama ketvirtoji hipotezė, teigianti, kad 6–9 metų berniukai dažniau nei mergaitės priima savanaudiškumu grįstus sprendimus.

2. TYRIMO METODIKA

2.1. TYRIMO OBJEKTAS

Bakalauro darbo objektas yra 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas, renkantis tarp savanaudiškumo ir moralinių svarstymų. Šiame darbe moralinis sprendimų priėmimas yra suprantamas kaip pasirinkimas, priimtas remiantis žmogaus moraliniais svarstymais, manieromis, charakteriu ir tuo, ką jis laiko tinkamu elgesiu (Hussar & Harris, 2009). Bakalauro darbe moralinis sprendimų priėmimas vertinamas atsižvelgiant į tyrimo dalyvių pasirinkimą tarp savanaudiškumu grįstų ir moraliai priimtinų pasirinkimų bei vertinama apdovanojimo įtaka pasirinkimams.

2.2. TYRIMO TIKSLAS, UŽDAVINIAI, HIPOTEZĖS

Tikslas – vertinti 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimo ypatumus, renkantis tarp savanaudiškumo ir moralinių svarstymų.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimo priklausymą nuo asmeninės naudos jiems.
2. Išanalizuoti 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimo priklausymą nuo asmeninių moralinių įsipareigojimų reikšmingiems asmenims.
3. Nustatyti 6–9 metų mergaičių sprendimų priėmimo kriterijus, renkantis tarp savanaudiškumo ir moraliai teisingų pasirinkimų.

4. Nustatyti 6–9 metų berniukų sprendimų priėmimo kriterijus, renkantis tarp savanaudiškumo ir moraliai teisingų pasirinkimų.
5. Palyginti mergaičių ir berniukų sprendimų priėmimo ypatumus.

Hipotezės:

1. 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas priklauso nuo asmeninės naudos jiems.
2. 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas priklauso nuo jų asmeninio moralinio įsipareigojimo reikšmingiems asmenims.
3. Apdovanojimo buvimas skatina 6–9 metų vaikus ilgiau svarstyti, kokį moraliai teisingą sprendimą pasirinkti ir skatina dažniau priimti savanaudiškumu grįstą sprendimą.
4. 6–9 metų berniukų sprendimų priėmimo kriterijai dažniau nei mergaičių remiasi savanaudiškumo, o ne moraliai teisingų pasirinkimų principais.

2.3. TYRIMO DALYVIAI

Tyrime dalyvavo 31 berniukas ir 30 mergaičių. Jų amžius 6–9 metai. Vienas tyrimo dalyvis savo sprendimų priėmimą parodė tik pasirinkdamas neverbaliai, nes jau pusę metų kaip nekalba. Tačiau tai nesutrukdė jam dalyvauti eksperimente, tik išryškėjo eksperimento atlikimo ribotumas šiuo atveju, nes nebuvo galimybės sužinoti sprendimų priėmimo motyvų. Nepaisant pastarojo atvejo išskirtinumo, šis vaikas buvo įtrauktas į bendrą imtį, nes dalyvavo visuose eksperimento etapuose, suprato pateiktą užduotį ir pateikė savo sprendimus. Tyrimo dalyviai eksperimente dalyvavo aktyviai, smalsiai ir įsitraukiančiai (1 lentelė).

1 lentelė. *Tyrimo dalyvių charakteristikos*

<table>
<tr><td>Bendras tyrimo dalyvių skaičius</td><td colspan="4">61</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Pagal lytį</td><td>Berniukai</td><td colspan="3">31</td></tr>
<tr><td>Mergaitės</td><td colspan="3">30</td></tr>
<tr><td rowspan="8">Pagal amžių</td><td rowspan="2">6 metai</td><td rowspan="2">13</td><td>Berniukai</td><td>6</td></tr>
<tr><td>Mergaitės</td><td>7</td></tr>
<tr><td rowspan="2">7 metai</td><td rowspan="2">10</td><td>Berniukai</td><td>6</td></tr>
<tr><td>Mergaitės</td><td>4</td></tr>
<tr><td rowspan="2">8 metai</td><td rowspan="2">13</td><td>Berniukai</td><td>6</td></tr>
<tr><td>Mergaitės</td><td>7</td></tr>
<tr><td rowspan="2">9 metai</td><td rowspan="2">25</td><td>Berniukai</td><td>13</td></tr>
<tr><td>Mergaitės</td><td>12</td></tr>
</table>

2.4. TYRIMO DALYVIŲ ATRANKA

Tyrimo dalyvių atranka atliekama taikant patogiąją atrankos procedūrą. Tyrimo atlikimui pasirinkta Kalvarijos savivaldybei priklausanti „Sangrūdos gimnazija“. Pagrindinis tyrimo dalyvių atrankos kriterijus yra amžius – pasirinkti 6–9 metų amžiaus berniukai ir mergaitės. Kadangi tyrime dalyvaujantys asmenys yra nepilnamečiai, gauti tėvų sutikimai dalyvauti. Dalyvavimo tyrime sutikimo forma pateikiama bakalauro darbo prieduose (1 priedas). Siekiant užtikrinti tyrime dalyvaujančių vaikų anonimiškumą ir informacijos konfidencialumą, kiekvienam tyrimo dalyviui suteiktas unikalus kodas, sudarytas iš V didžiosios raidės, paskutinių dviejų vaiko gimimo datos skaičių ir lyties pirmos raidės, pavyzdžiui V23M (V – vaikas, 23 – gimimo data 20150523, M – mergaitė). Visų tyrimo dalyvių kodas prasidėjo V didžiąja raide.

Iš viso buvo išdalinta 80 sutikimų, iš kurių 61 buvo pasirašytas dėl sutikimo dalyvauti.

2.5. TYRIMO EIGA IR SĄLYGOS

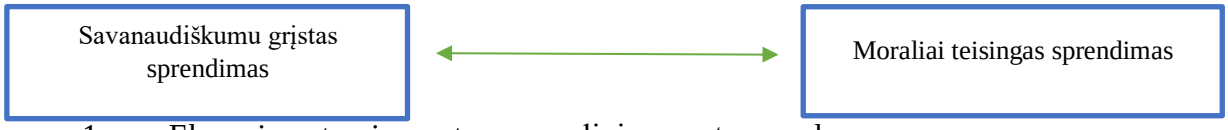
Bakalauro darbo tyrimas atliktas 2023 metų kovo 16 d. Kalvarijos savivaldybei priklausančioje „Sangrūdos gimnazijoje“. Tyrimo dalyviai į eksperimento atlikimo vietą buvo kviečiami po vieną, supažindinti su tyrimo eiga ir procedūra bei gautas žodinis jų sutikimas dalyvauti tyrime. Atliekant eksperimentą patalpoje taip pat buvo biologijos mokytoja kaip stebėtoja. Eksperimente šioje mokykloje dalyvavo 43 vaikai. Kiekvienas eksperimente dalyvaujantis vaikas tyrėjai perdavė raštišką bent vieno iš tėvų užpildytą sutikimo formą. Likę 18 tyrimo dalyvių buvo surinkti iš atskirų neformalaus ugdymo įstaigų, kurias lanko bakalauro darbo autorės vaikai. Iš viso eksperimente dalyvavo 61 tyrimo dalyvis. Tyrimo dalyviai dalyvavo keturių etapų eksperimente ir kiekviename iš jų turėjo pasirinkti vieną iš pateiktų paveiksliukų, tyrėjai perskaitant tų paveiksliukų istorijas. Viso eksperimento atlikimo metu buvo pildomas tyrimo protokolas (3 ir 4 priedai), kuriame buvo žymimi vaikų pasirinkimai ir užrašomas sprendimų priėmimo laikas. Tyrimo dalyvių atsakymai žymimi raišikliu, o jų sprendimų priėmimo laikai fiksuojami chronometru bei protokole užrašomi raišikliu. Tyrimo protokole fiksuojami kiekvieno tyrime dalyvaujančio vaiko visų eksperimento etapų atlikimo laikai atskirai. Bakalauro darbo prieduose pateikiamos eksperimento atlikimo aplinkos nuotraukos (5 priedas).

2.6. TYRIMO PROCEDŪRA

Šio bakalauro darbo tyrime buvo atliktas keturių etapų eksperimentas.

Pirmajame tyrimo etape buvo pateikiami du paveiksliukai, iš kurių tyrimo dalyvis turėjo pasirinkti vieną: moraliai teisingą sprendimą arba savanaudiškumu grįstą sprendimą (1 pav.). Tyrimo dalyvėms mergaitėms buvo pateikiami du paveiksliukai su mergaitėmis, o tyrimo dalyviams

berniukams buvo pateikiami du paveiksliukai su berniukais (2 priedas). Tokiu būdu siekiama pašalinti tikėtiną lyties poveikį sprendimo priėmimui ir leidžiant tyrimo dalyviui susitelkti į situaciją ir sprendimo priėmimą.

1 pav. Eksperimento pirmo etapo moralinių svarstymų schema

Antrajame etape toks pats tyrimas kartojamas, tačiau prie pirmo paveiksliuko situacijos, kurios metu tyrimo dalyvis turėjo pasirinkti, ar iš pradžių žais kompiuteriu ir paskui sutvarkys kambarius, yra pridedamas apdovanojimo elementas tyrimo dalyviui – tikrinamas tyrimo dalyvio sprendimo priėmimo priklausymas nuo galimos asmeninės naudos jam gaunant apdovanojimą (pirmame paveikslėlyje esantis personažas įteikia tyrimo dalyviui apdovanojimą) (2 pav.).

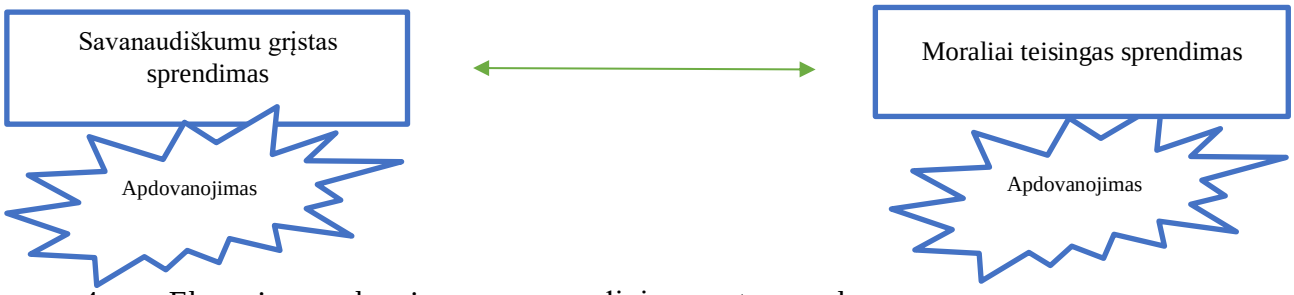
2 pav. Eksperimento antro etapo moralinių svarstymų schema

Trečiojo etapo metu prie antro paveiksliuko situacijos, kurios metu tyrimo dalyvis turėjo pasirinkti, ar iš pradžių atsižvelgs į mamos prašymą ir sutvarkys kambarius, o paskui žais kompiuteriu, yra pridedamas apdovanojimo elementas tyrimo dalyviui – tikrinamas tyrimo dalyvio sprendimo priėmimo priklausymas nuo galimos asmeninės naudos jam gaunant apdovanojimą (antrame paveikslėlyje esantis personažas įteikia tyrimo dalyviui apdovanojimą) (3 pav.).

3 pav. Eksperimento trečio etapo moralinių svarstymų schema

Ketvirtojo etapo abiejuose paveikslėliuose esantys personažai įteikia tyrimo dalyviui po apdovanojimą – tikrinamas vaiko sprendimo priėmimo priklausymas nuo galimos naudos jam gaunant apdovanojimą ir lyginamas su tomis pačiomis situacijomis pirmame etape, kai apdovanojimo nebuvo (4 pav.).

4 pav. Eksperimento ketvirto etapo moralinių svarstymų schema

Atvykusi į eksperimento atlikimo vietą tyrėja prisistatė ir trumpai papasakojo tyrimo dalyviams apie eksperimentą ir kad nėra teisingų ar neteisingų atsakymų, tačiau tyrimui svarbus kiekvieno jų asmeninis požiūris į konkrečią situaciją. Į patalpą vaikai buvo įleidžiami po vieną ir pasodinami ant kėdės prie kambaryje esančio stalo. Priešais vaiką atsisėdo tyrėja. Vaikas buvo supažindinamas su tyrimo eiga bei taisyklėmis.

„Labas, aš esu Vaida. Kuo tu vardu? Malonu susipažinti. Ar nori dalyvauti šiame tyrime? (sulaukiame atsakymo: jei atsakymas teigiamas, pradedame eksperimentą, o jei atsakymas neigiamas, eksperimentas yra nutraukiamas). Šiandien, aš tau parodysiu du paveikslėlius, perskaitysiu apie juose nupieštus vaikus ir paprašysiu tavęs pasirinkti vieną iš jų. Tai kartosime keturis kartus. Jei nebenorėsi tęsti užduoties – pasakyk man ir mes sustosime. Pradėkime. (Po eksperimento etapų tyrėja padėkoja tyrimo dalyviui). Šaunuolis/ė, ačiū tau labai už dalyvavimą“

Eksperimento atlikimo metu kiekvieno tyrimo dalyvio keturis kartus buvo prašoma pasirinkti vieną iš paveiksliukų, kiekvieną kartą tyrėjai perskaitant abiejų paveiksliukų personažų situacijas. Skaitydama paveiksliukuose esančių personažų istorijas tyrėja rodė į konkretų paveiksliuką. Chronometru buvo fiksuojamas ir protokole pažymimas tyrimo dalyvio sprendimo priėmimo laikas kiekviename eksperimento etape atskirai bei pasirinkimo argumentai. Po eksperimento tyrimo dalyviams įteikiamas apdovanojimas – padėka su paveikslėliu, kurį galima nuspalvinti, lipdukai–žvaigždutės, kuriuos vaikai gavo iš eksperimento situacijose dalyvaujančių personažų, ir padėkos lipdukai už dalyvavimą eksperimente (6 priedas).

2.7. TYRIMO ETAPAI

Pirmas eksperimento etapas atliekamas tyrimo dalyviams pateikiant du paveikslėlius, iš kurių jie turėjo pasirinkti vieną. Vertinamas sprendimo priėmimo laikas ir sprendimo priėmimo argumentavimas, paklausiant tyrimo dalyvio vieno klausimo: „*Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*“.

Pateikiant paveikslėlius, kiekvienam tyrimo dalyviui tyrėja atskirai perskaitė dvi istorijas, kurių personažams tikslingai parinkti reti vardai, siekiant išvengti galimo vaikų susitapatinimo su eksperimentų personažais. Skaitydama istorijas tyrėja pirštu rodė į konkretų paveikslėlį.

Tyrimo dalyvei (mergaitei):

„Čia Anetė. Jai 8 metai. Ji ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Tačiau Anetė labai nori pažaisti kompiuteriu ir ji nusprendė, kad iš pradžių pažais kompiuteriu, o paskui sutvarkys kambarius.“ (2 priedas, paveiksliukas nr. 3)*

„Čia Uma. Jai 8 metai. Ji ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Uma labai nori pažaisti kompiuteriu, tačiau ji nusprendė iš pradžių sutvarkyti kambarius, o po to pažaisti kompiuteriu.“ (2 priedas, paveiksliukas nr. 4)*

- *Kurios mergaitės situaciją pasirinktum?*
- *Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*

Tyrimo dalyviui (berniukui):

„Čia Ligitas. Jam 8 metai. Jis ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Tačiau Ligitas labai nori pažaisti kompiuteriu ir jis nusprendė, kad iš pradžių pažais kompiuteriu, o paskui sutvarkys kambarius.“ (2 priedas, paveiksliukas nr. 1)*

„Čia Timotis. Jam 8 metai. Jis ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Timotis labai nori pažaisti kompiuteriu, tačiau jis nusprendė iš pradžių sutvarkyti kambarius, o po to pažaisti kompiuteriu.“ (2 priedas, paveiksliukas nr. 2)*

- *Kurio berniuko situaciją pasirinktum?*
- *Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*

Kai sulaukiamas tyrime dalyvaujančio vaiko atsakymas (konkretaus paveiksliuko pasirinkimas), eksperimentas tęsiamas toliau ir pereinama prie antro etapo.

Antras eksperimento etapas atliekamas pridedant apdovanojimą tyrimo dalyviui (pridedamas lipdukas, kurį pirmo paveiksliuko personažas įteikia vaikui). Tyrimo dalyviams pateikiami du tie patys paveikslėliai ir tyrėja perskaitė dvi istorijas. Skaitydama istorijas tyrėja pirštu rodė į konkretų paveikslėlį. Tyrimo dalyvis turėjo pasirinkti vieną. Vertinamas sprendimo priėmimo laikas ir sprendimo priėmimo argumentavimas, paklausiant tyrimo dalyvio vieno klausimo: *„Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*“.

Pateikiant paveikslėlius, kiekvienam tyrimo dalyviui tyrėja atskirai perskaitė dvi istorijas:

Tyrimo dalyvei (mergaitei):

„Čia Anetė. Jai 8 metai. Ji ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Tačiau Anetė labai nori pažaisti kompiuteriu ir*

ji nusprendė, kad iš pradžių pažais kompiuteriu, o paskui sutvarkys kambarius. Anetė taip pat nori tau padovanoti šį lipduką.“

„Čia Uma. Jai 8 metai. Ji ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Uma labai nori pažaisti kompiuteriu, tačiau ji nusprendė iš pradžių sutvarkyti kambarius, o po to pažaisti kompiuteriu.*“

- *Kurios mergaitės situaciją pasirinktum?*
- *Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*

Tyrimo dalyviui (berniukui):

„Čia Ligitas. Jam 8 metai. Jis ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Tačiau Ligitas labai nori pažaisti kompiuteriu ir jis nusprendė, kad iš pradžių pažais kompiuteriu, o paskui sutvarkys kambarius. Ligitas taip pat nori tau padovanoti šį lipduką.*“

„Čia Timotis. Jam 8 metai. Jis ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Timotis labai nori pažaisti kompiuteriu, tačiau jis nusprendė iš pradžių sutvarkyti kambarius, o po to pažaisti kompiuteriu.*“

- *Kurio berniuko situaciją pasirinktum?*
- *Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*

Kai sulaukiamas tyrime dalyvaujančio vaiko atsakymas (konkretaus paveiksliuko pasirinkimas), eksperimentas tęsiamas toliau ir pereinama prie trečio etapo.

Trečias eksperimento etapas atliekamas pridedant apdovanojimą tyrimo dalyviui (pridedamas lipdukas, kurį antro paveiksliuko personažas įteikia vaikui). Tyrimo dalyviams pateikiami du tie patys paveikslėliai ir tyrėja perskaitė dvi istorijas. Skaitydama istorijas tyrėja pirštu rodė į konkretų paveikslėlį. Tyrimo dalyvis turi pasirinkti vieną. Vertinamas sprendimo priėmimo laikas ir sprendimo priėmimo argumentavimas, paklausiant tyrimo dalyvio vieno klausimo: *„Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*“.

Pateikiant paveikslėlius, kiekvienam tyrimo dalyviui atskirai buvo perskaitomos dvi istorijos:

Tyrimo dalyvei (mergaitei):

„Čia Anetė. Jai 8 metai. Ji ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Tačiau Anetė labai nori pažaisti kompiuteriu ir ji nusprendė, kad iš pradžių pažais kompiuteriu, o paskui sutvarkys kambarius.*“

„Čia Uma. Jai 8 metai. Ji ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Uma labai nori pažaisti kompiuteriu, tačiau ji nusprendė iš pradžių sutvarkyti kambarius, o po to pažaisti kompiuteriu. Uma taip pat nori tau padovanoti šį lipduką.*“

- *Kurios mergaitės situaciją pasirinktum?*
- *Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*

Tyrimo dalyviui (berniukui):

„Čia Ligitas. Jam 8 metai. Jis ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Tačiau Ligitas labai nori pažaisti kompiuteriu ir jis nusprendė, kad iš pradžių pažais kompiuteriu, o paskui sutvarkys kambarius.*“

„Čia Timotis. Jam 8 metai. Jis ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Timotis labai nori pažaisti kompiuteriu, tačiau jis nusprendė iš pradžių sutvarkyti kambarius, o po to pažaisti kompiuteriu. Timotis taip pat nori tau padovanoti šį lipduką.*“

- *Kurio berniuko situaciją pasirinktum?*
- *Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*

Kai sulaukiamas tyrime dalyvaujančio vaiko atsakymas (konkretaus paveiksliuko pasirinkimas), eksperimentas tęsiamas toliau ir pereinama prie ketvirto etapo.

Ketvirtas eksperimento etapas atliekamas pridedant apdovanojimą tyrimo dalyviui (pridedami lipdukai, kuriuos abiejų paveikslėlių personažai įteikia vaikui). Tyrimo dalyviams pateikiami du paveikslėliai ir tyrėja perskaitė dvi istorijas. Skaitydama istorijas tyrėja pirštu rodė į konkretų paveikslėlį. Tyrimo dalyvis turėjo pasirinkti vieną. Vertinamas sprendimo priėmimo laikas ir sprendimo priėmimo argumentavimas, paklausiant tyrimo dalyvio vieno klausimo: „Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?“.

Pateikiant paveikslėlius, kiekvienam tyrimo dalyviui atskirai tyrėja perskaitė dvi istorijas:

Tyrimo dalyvei (mergaitei):

„Čia Anetė. Jai 8 metai. Ji ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Tačiau Anetė labai nori pažaisti kompiuteriu ir ji nusprendė, kad iš pradžių pažais kompiuteriu, o paskui sutvarkys kambarius. Anetė taip pat nori tau padovanoti šį lipduką.*“

„Čia Uma. Jai 8 metai. Ji ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „Prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Uma labai nori pažaisti kompiuteriu, tačiau ji nusprendė iš pradžių sutvarkyti kambarius, o po to pažaisti kompiuteriu. Uma taip pat nori tau padovanoti šį lipduką.*“

- *Kurios mergaitės situaciją pasirinktum?*
- *Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*

Tyrimo dalyviui (berniukui):

„Čia Ligitas. Jam 8 metai. Jis ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Tačiau Ligitas labai nori pažaisti kompiuteriu ir jis nusprendė, kad iš pradžių pažais kompiuteriu, o paskui sutvarkys kambarius. Ligitas taip pat nori tau padovanoti šį lipduką.*“

„Čia Timotis. Jam 8 metai. Jis ką tik grįžo po pamokų namo ir rado mamos paliktą raštelį „prašau, sutvarkyti kambarius, ačiū. Myliu, mama“. *Timotis labai nori pažaisti kompiuteriu, tačiau jis nusprendė iš pradžių sutvarkyti kambarius, o po to pažaisti kompiuteriu. Timotis taip pat nori tau padovanoti šį lipduką.*“

- *Kurio berniuko situaciją pasirinktum?*
- *Kas paskatino tave pasirinkti šį paveiksliuką?*

Svarbu paminėti, kad tuose eksperimento etapuose, kuriuose vaikams kaip apdovanojimai buvo įteikiami lipdukai, naudojami vienodi lipdukai, siekiant išvengti lipdukų įvairovės poveikio ir susitelkiant į apdovanojimo poveikį.

2.8. DUOMENŲ ANALIZĖ

Šio bakalauro darbo statistinė duomenų analizė atlikta su SPSS (ang. *Statistical package for Social Science*) programos 23.0 versija. Gautų kintamųjų įvertinimui buvo naudojami aprašomosios statistikos metodai. Duomenys pateikiami procentais ir dažniais, bei vidurkiais ir standartiniais nuokrypiais.

Intervalinių kintamųjų skirstiniai vertinti Shapiro-Wilk kriterijumi. Neatitinkant normaliojo skirstinio prielaidos, analizėje taikyti neparametriniai kriterijai.

Siekiant įvertinti kategorinių požymių skirtumus skirtinguose eksperimento etapuose, buvo taikytas Cochran‘o kriterijus, norint patikslinti tarp kurių etapų pokytis reikšmingas – McNemar kriterijus. Nepriklausomų kategorinių požymių ryšiams nustatyti buvo taikomas Chi kvadrato kriterijus, nepriklausomų intervalinių kintamųjų – Mann-Whirtney testas.

Intervalinių kintamųjų skirtinguose eksperimento etapuose vidurkių palyginimui taikytas Friedman kriterijus, siekiant įvertinti skirtumus tarp konkrečių etapų – Wilcoxon kriterijus.
Statistinių hipotezių reikšmingumui įvertinti pasirinktas 95 proc. reikšmingumo lygmuo ($p<0,05$).

3. REZULTATAI

Šiame bakalauro darbe atlikto eksperimento metu surinkti duomenys leido vertinti vaikų sprendimų priėmimo ypatumus keturiais pjūviais, kurių pagrindas yra keturios tyrimo metodinėje dalyje suformuluotos hipotezės.

3.1. 6-9 METŲ VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMO PRIKLAUSYMAS NUO ASMENINĖS NAUDOS JIEMS

Šiame bakalauro darbe remiamasi teorine idėja, kad vaikų sprendimų priėmimas priklauso ne tik nuo savanaudiškumo, bet ir nuo sąžiningumo aspekto. Siekiant patikrinti pirmą hipotezę, buvo analizuojamas vaikų priimtas sprendimas kiekviename eksperimento etape, vertinant moraliai teisingą sprendimą (kai tyrimo dalyvis pasirinko eksperimento personažą, kuris nusprendė pirmiau susitvarkyti, po to pažaisti) ir savanaudiškumu grįstą sprendimą (kai tyrimo dalyvis pasirinko eksperimento personažą, kuris nusprendė pirmiau pažaisti, po to susitvarkyti). Moraliai teisingas sprendimas yra susijęs su sąžiningumo kriterijumi, kai vaikai renkasi savo elgesį atsižvelgdami į sąžiningumą savo ir sąžiningumą kitų atžvilgiais (McAuliffe, Jordan & Warneken, 2015).

Nustatyta, kad visais eksperimento etapais, didžioji dalis tyrimo dalyvių rinkosi moraliai priimtiną sprendimą: pirmo etapo metu 86,7 proc. vaikų pasirinko moraliai priimtiną sprendimą, antro etapo metu – 58,3 proc., trečio etapo metu – 83,3 proc., ketvirto etapo metu – 80,0 proc. (2 lentelė).

2 lentelė. *6–9 metų vaikų sprendimo priėmimas, priklausomai nuo asmeninės naudos sau*

Eksperimento etapas	**Sprendimas**				
	Moralus n (proc.)	**Savanaudiškas n (proc.)**	**Cochran's Q**	**df**	**p**
I etapas	52 (86,7)	8 (13,3)	26,185	3	<0,001
II etapas	35 (58,3)	25 (41,7)			
III etapas	50 (83,3)	10 (16,7)			
IV etapas	48 (80,0)	12 (20,0)			

Pritaikius Cochran'o kriterijų, nustatyta, kad vaikų sprendimų priėmimas tarp moralaus ir savanaudiško, statistiškai reikšmingai skiriasi skirtinguose eksperimento etapuose ($p<0,001$). Siekiant nustatyti, tarp kurių etapų yra statistiškai reikšmingas ryšys, buvo atliktas McNemar testas. Nustatyta, kad antro eksperimento etapo metu, kai buvo pridėtas apdovanojimas, kurį teikė savanaudišką sprendimą priėmęs vaikas, tiriamieji vaikai statistiškai reikšmingai rečiau rinkosi moraliai priimtiną sprendimą, nei pirmo etapo metu, kai apdovanojimo nebuvo ($p<0,001$), nei trečio etapo metu, kai apdovanojimą pateikė eksperimento personažas, kuris elgėsi moraliai teisingai ($p=0,001$), ir nei ketvirto etapo metu, kai apdovanojimus teikė abu eksperimento personažai ($p=0,002$). Tarp kitų eksperimento etapų tyrimo dalyvių pasirinkimas statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Tai rodo, kad tyrimo dalyviams svarbus yra sąžiningumo principais grįstas moraliai teisingas sprendimas, tačiau asmeninė nauda yra reikšmingas sprendimų priėmimo kriterijus. Nors Shaw ir kolegos (2014) teigia, kad vaikai yra linkę elgtis savanaudiškiau, kai apie veiksmus nėra

pranešama kitiems asmenims, tačiau atliktas eksperimentas parodė, kad šis aspektas svarbus ne visada. Šiame eksperimente vaikams nebuvo pateikta informacija, ar apie jų sprendimų priėmimą kam nors bus pateikta informacija ir nei vienas iš tyrimo dalyvių šio argumento nenurodė kaip reikšmingo priimant sprendimą.

Taip pat buvo vertinamas atskirai berniukų ir mergaičių sprendimo priėmimas, priklausomai nuo asmeninės naudos sau (3 ir 4 lentelės).

3 lentelė. *6–9 metų berniukų sprendimo priėmimas, priklausomai nuo asmeninės naudos sau*

Eksperimento etapas	**Sprendimas**				
	Moralus n (proc.)	**Savanaudiškas n (proc.)**	**Cochran's Q**	**df**	**p**
I etapas	24 (80,0)	6 (20,0)	11,426	3	**0,010**
II etapas	15 (50,0)	15 (50,0)			
III etapas	22 (73,3)	8 (26,7)			
IV etapas	20 (66,7)	10 (33,3)			

Vertinant tik berniukų sprendimų priėmimą atskirais eksperimento etapais, nustatyta, kad sprendimo priėmimas tarp moralaus ir savanaudiško statistiškai reikšmingai skyrėsi skirtingose etapuose (p=0,010). Antro etapo metu tyrimo dalyviai berniukai statistiškai reikšmingai dažniau rinkosi savanaudiškumu grįstą sprendimą, lyginant su pirmu etapu (p=0,012) ir trečiu etapu (p=0,039). Tarp kitų eksperimento etapų statistiškai reikšmingų sprendimų priėmimo skirtumų nebuvo nustatyta.

4 lentelė. *6–9 metų mergaičių sprendimo priėmimas, priklausomai nuo asmeninės naudos sau*

Eksperimento etapas	**Sprendimas**				
	Moralus n (proc.)	**Savanaudiškas n (proc.)**	**Cochran's Q**	**df**	**p**
I etapas	28 (93,3)	2 (6,7)	16,941	3	**0,001**
II etapas	20 (66,7)	10 (33,3)			
III etapas	28 (93,3)	2 (6,7)			
IV etapas	28 (93,3)	2 (6,7)			

Mergaičių sprendimų priėmimas taip pat statistiškai reikšmingai skyrėsi skirtingose eksperimento etapuose (p=0,001). Nustatyta, kad antro etapu metu tyrimo dalyvės mergaitės statistiškai reikšmingai dažniau rinkosi savanaudiškumu grįstą sprendimą, lyginant su kitais etapais: pirmu (p=0,021), trečiu (p=0,021) ir ketvirtu (p=0,008).

Siekiant įvertinti, ar yra statistiškai reikšmingų skirtumų priklausomai nuo amžiaus, tyrimo dalyviai pagal amžių buvo suskirstyti į dvi grupes – 6–7 metų (38,3 proc.) ir 8–9 metų (61,7 proc.) (5 ir 6 lentelės).

5 lentelė. *6–7 metų vaikų sprendimo priėmimas, priklausomai nuo asmeninės naudos sau*

Eksperimento etapas	**Sprendimas**				
	Moralus n (proc.)	**Savanaudiškas n (proc.)**	**Cochran's Q**	**df**	**p**
I etapas	20 (87,0)	3 (13,0)	16,953	3	**0,001**
II etapas	10 (43,5)	13 (56,5)			
III etapas	19 (82,6)	4 (17,4)			
IV etapas	16 (69,6)	7 (30,4)			

Vertinant atskirai 6–7 metų tyrimo dalyvių sprendimų priėmimą, renkantis tarp moralaus ir savanaudiško sprendimo, jis taip pat statistiškai reikšmingai skyrėsi skirtinguose eksperimento etapuose (p=0,001). Nustatyta, kad 6–7 metų tyrimo dalyviai antro eksperimento etapo metu statistiškai reikšmingai dažniau priėmė savanaudiškumu grįstą sprendimą, lyginant su pirmu etapu (p=0,006) ir trečiu etapu (p=0,012). Tarp kitų etapų statistiškai reikšmingas skirtumas nenustatytas.

6 lentelė. *8–9 metų vaikų sprendimo priėmimas, priklausomai nuo asmeninės naudos sau*

Eksperimento etapas	**Sprendimas**				
	Moralus n (proc.)	**Savanaudiškas n (proc.)**	**Cochran's Q**	**df**	**p**
I etapas	32 (86,5)	5 (13,5)	10,737	3	**0,013**
II etapas	25 (67,6)	12 (32,4)			
III etapas	31 (83,8)	6 (16,2)			
IV etapas	32 (86,5)	5 (13,5)			

8–9 metų tyrimo dalyvių sprendimų priėmimas taip pat statistiškai reikšmingai skyrėsi, priklausomai nuo eksperimento etapo (p=0,013) – antro etapu metu tyrimo dalyviai statistiškai reikšmingai dažniau priėmė savanaudiškumu grįstą sprendimą, lyginant su pirmu etapu (p=0,039) ir ketvirtu etapu (p=0,039). Tarp kitų etapų statistiškai reikšmingas skirtumas nenustatytas.

Taigi, pirmą hipotezę, kad *6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas priklauso nuo asmeninės naudos jiems,* galima patvirtinti.

3.2. ASMENINIO MORALINIO ĮSIPAREIGOJIMO REIKŠMINGIEMS ASMENIMS SVARBA 6-9 METŲ VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMUI

Tyrimo atlikimo metu kiekviename eksperimento etape dalyvių buvo klausiama, kas paskatino juos pasirinkti vieną ar kitą paveiksliuką. Gauti atsakymai iš pradžių leido suskirstyti tyrimo dalyvių atsakymus į keletą grupių pagal jų nurodytą sprendimų priėmimo motyvą: *reikia pirmiau susitvarkyti, nes to paprašė mama*; *susitvarkyti svarbiau nei pažaisti*; *žaidimai svarbiau, nei tvarka*; *dėl*

apdovanojimo – lipduko; *kita* (pavyzdžiui, patikusių tam tikrų eksperimento personažo, esančio paveikslėlyje, asmeninių savybių).

Be to, svarbu paminėti, kad Gonzales, Ahl, Cordes ir McAuliffe (2021) atliktame strateginį savanaudiškumą analizuojančiame tyrime, kuriame dalyvavo 6–9 metų vaikai, buvo nustatyta, kad tokio amžiaus vaikai turi gebėjimą ne tik teisingai elgtis, bet ir sukurti teisingumo įspūdį. Šiame bakalauro darbe atliktame eksperimente tai pasitvirtino. Esminis vaikų sprendimų priėmimą lemiantis veiksnys buvo apdovanojimas, tačiau prašant pagrįsti savo sprendimų priėmimą, dalis tyrimo dalyvių nurodė, kad „susitvarkyti yra svarbiau nei pažaisti“. Tai sukuria įsitvirtinusio teisingumo principus, kurie atskleidžia susiformavusį vidinį moralinį teisingumą.

Tolimesnėje gautų duomenų analizėje, tyrimo dalyviai buvo suskirstyti į dvi grupes pagal sprendimų priėmimo motyvą: moralinis įsipareigojimas reikšmingiems asmenims (tie tyrimo dalyviai, kurie nurodė, kad pasirinko tam tikrą eksperimento personažą, kuris pasielgė, kaip paprašė mama) ir kiti motyvai (tyrimo dalyviai, kurie nurodė kitus motyvus: *dovana – lipdukas; tiesiog svarbu švara ir tvarka; didesnis energijos kiekis; tiesiog logiškas sprendimas; namų taisyklės; įprotis*) (7 lentelė).

Tyrimo dalyviai atskleidė, kad jų sprendimų priėmimui reikšmingą vaidmenį atlieka įsipareigojimas reikšmingiems asmenims arba „kito“ vaidmuo. „Kito“ vaidmuo atlieka reikšmingą vaidmenį ir skatina vaikų elgesio pokytį (McAuliffe et al., 2020). Taigi, svarbus tampa „kito“ informavimas ir galima „kito“ reakcija. Tokiu būdu vaikai išmoksta situacijų modeliavimo patirčių ir formuoja numatomo elgesio kūrimo įgūdžius (McAuliffe et al., 2020). Šio bakalauro darbo eksperimente „kito“ vaidmuo yra siejamas su mamos vaidmeniu, kai mama paprašo susitvarkyti kambarius. Išryškinama moralinio įsipareigojimo svarba kitam žmogui – šiuo atveju mamai.

7 lentelė. *6–9 metų vaikų sprendimo priėmimo motyvai*

Eksperimento etapas	**Sprendimo motyvas**				
	Moralinis įsipareigojimas reikšmingiems asmenims n (proc.)	**Kiti motyvai n (proc.)**	**Cochran‘s Q**	**df**	***p***
I etapas	15 (25,0)	45 (75,0)	5,535	3	0,137
II etapas	8 (13,3)	52 (86,7)			
III etapas	10 (16,7)	50 (83,3)			
IV etapas	8 (13,3)	52 (86,7)			

Nustatyta, kad sprendimų priėmimo motyvą kaip moralinį įsipareigojimą reikšmingiems asmenims nurodė nuo 13,3 proc. iki 25 proc. vaikų skirtinguose eksperimento etapuose. Pritaikius

Cochran‘s Q kriterijų, gauta, kad sprendimų motyvai statistiškai reikšmingai nesiskyrė skirtinguose eksperimento etapuose (p=0,137).

Siekiant patikrinti antrą hipotezę, kiekviename eksperimento etape buvo vertinamas ryšys tarp tyrimo dalyvių priimto sprendimo, renkantis tarp savanaudiškumu grįsto ir moraliai priimtino, ir jų nurodyto motyvo (8 lentelė).

8 lentelė. *6–9 metų vaikų sprendimo priėmimas, priklausomai nuo asmeninio moralinio įsipareigojimo reikšmingiems asmenims*

		Sprendimo motyvas				
Eksperimento etapas	**Sprendimas**	**Moralinis įsipareigojimas reikšmingiems asmenims n (proc.)**	**Kiti motyvai n (proc.)**	**$\chi 2$**	**df**	***p***
I etapas	Moralus	15 (100,0)	37 (82,2)	3,077	1	0,084
	Savanaudiškas	0 (0,0)	8 (17,8)			
II etapas	Moralus	8 (100,0)	27 (51,1)	6,593	1	**0,009**
	Savanaudiškas	0 (0,0)	25 (48,1)			
III etapas	Moralus	10 (100,0)	40 (80,0)	2,400	1	0,136
	Savanaudiškas	0 (0,0)	10 (20,0)			
IV etapas	Moralus	8 (100,0)	40 (76,9)	2,308	1	0,147
	Savanaudiškas	0 (0,0)	12 (23,1)			

Pastaba: statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Atlikus Chi kvadrato testą, nustatyta, kad antro eksperimento etapo metu, kai buvo pridėtas apdovanojimo veiksnys, tyrimo dalyviai, kurie nurodė savo sprendimų motyvą kaip moralinį įsipareigojimą reikšmingiems asmenims, statistiškai reikšmingai dažniau rinkosi moraliai priimtiną sprendimą (100 proc.), lyginant su tyrimo dalyviais, kurie nurodė kitus sprendimų priėmimo motyvus (51,1 proc.) (p=0,009). Kituose eksperimento etapuose statistiškai reikšmingas ryšys tarp tyrimo dalyvių priimtų sprendimų ir nurodytų sprendimų motyvų nebuvo nustatytas.

Taip pat buvo vertinamas sprendimų priėmimas priklausomai nuo asmeninio moralinio įsipareigojimo reikšmingiems asmenims atskirai tarp tyrimo dalyvių berniukų ir mergaičių (9 ir 10 lentelės).

9 lentelė. *6–9 metų berniukų sprendimo priėmimas, priklausomai nuo asmeninio moralinio įsipareigojimo reikšmingiems asmenims*

Eksperimento etapas	Sprendimas	Sprendimo motyvas				
		Moralinis įsipareigojimas reikšmingiems asmenims n (proc.)	**Kiti motyvai n (proc.)**	**$\chi 2$**	**df**	***p***
I etapas	Moralus	8 (100,0)	16 (72,7)	2,727	1	0,126
	Savanaudiškas	0 (0,0)	8 (23,7)			
II etapas	Moralus	6 (100,0)	9 (37,5)	7,500	1	**0,008**
	Savanaudiškas	0 (0,0)	15 (62,5)			
III etapas	Moralus	6 (100,0)	16 (72,7)	2,727	1	0,126
	Savanaudiškas	0 (0,0)	8 (33,3)			
IV etapas	Moralus	6 (100,0)	14 (58,3)	3,750	1	0,065
	Savanaudiškas	0 (0,0)	10 (41,7)			

Pastaba: statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Vertinant atskirai tyrimo dalyvių berniukų sprendimų priėmimą, priklausomai nuo asmeninio moralinio įsipareigojimo reikšmingiems asmenims, nustatyta, kad antrojo eksperimento etapo metu, berniukai, kurie nurodė savo sprendimų motyvą kaip moralinį įsipareigojimą reikšmingiems asmenims, statistiškai reikšmingai dažniau rinkosi moraliai priimtiną sprendimą, lyginant su berniukais, kurie nurodė kitus sprendimų priėmimo motyvus (p=0,008). Socialinio konteksto rėmuose svarbus tampa normatyvinis lūkesčių išpildymas (Paulus et al., 2013; Paulus & Moore, 2011). Atliktas eksperimentas patvirtino, kad normatyviniai lūkesčiai neretai siejasi su vaikų moraliniais įsipareigojimais kitiems asmenims bei moraliniais svarstymais, koks elgesys būtų teisingas ir sąžiningas kitų atžvilgiu, o koks elgesys prieštarautų moraliniams įsipareigojimams ir tai tampa kriterijumi priimant moraliai teisingą sprendimą.

10 lentelė. *6–9 metų mergaičių sprendimo priėmimas, priklausomai nuo asmeninio moralinio įsipareigojimo reikšmingiems asmenims*

Eksperimento etapas	Sprendimas	Sprendimo motyvas: Moralinis įsipareigojimas reikšmingiems asmenims n (proc.)	Sprendimo motyvas: Kiti motyvai n (proc.)	$\chi 2$	df	*p*
I etapas	Moralus	7 (100,0)	21 (91,3)	0,652	1	0,126
	Savanaudiškas	0 (0,0)	2 (8,7)			
II etapas	Moralus	2 (100,0)	18 (64,3)	1,071	1	0,437
	Savanaudiškas	0 (0,0)	10 (35,7)			
III etapas	Moralus	4 (100,0)	24 (92,3)	0,330	1	0,747
	Savanaudiškas	0 (0,0)	2 (7,7)			
IV etapas	Moralus	2 (100,0)	26 (92,9)	0,153	1	0,869
	Savanaudiškas	0 (0,0)	2 (7,7)			

Vertinant tyrimo dalyvių mergaičių sprendimų priėmimą, priklausomai nuo asmeninio moralinio įsipareigojimo reikšmingiems asmenims, statistiškai reikšmingų ryšių tarp sprendimų priėmimo, nebuvo nustatyta.

Taigi, antrą hipotezę, kad *6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas priklauso nuo jų asmeninio moralinio įsipareigojimo reikšmingiems asmenims*, galima patvirtinti, tačiau dalinai, nes statistiškai reikšmingas ryšys tarp kintamųjų nustatytas tik antrame eksperimento etape, o vertinant atskirai berniukus ir mergaites – tik tarp tyrimo dalyvių berniukų.

3.3. 6–9 METŲ VAIKŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMO PRIKLAUSYMAS NUO APDOVANOJIMO VEIKSNIO BUVIMO

Siekiant patikrinti trečią hipotezę, pirmiausia, buvo vertinamas tyrimo dalyvių sprendimų priėmimo laikas kiekviename eksperimento etape. Gauta, kad tyrimo dalyviai greičiausiai priėmė sprendimą pirmo eksperimento etapo metu (3,68 s), ilgiausiai – antro etapo metu (7,00 s). Siekiant palyginti sprendimų priėmimo laiko vidurkius skirtinguose eksperimento etapuose, buvo pritaikytas Friedman kriterijus (11 lentelė).

11 lentelė. *6–9 metų vaikų sprendimo priėmimo laikas*

Eksperimento etapas	**Sprendimo priėmimo laikas (s)**					
	M (SD)	**Min**	**Max**	**χ2**	**df**	***p***
I etapas	3,68 (4,34)	1	25	17,847	3	**<0,001**
II etapas	7,00 (6,85)	1	38			
III etapas	6,23 (8,80)	1	60			
IV etapas	6,18 (6,19)	1	30			

Pastaba: M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, Min – mažiausia reikšmė, Max – didžiausia reikšmė

Nustatyta, kad tyrimo dalyvių sprendimų priėmimo laikas statistiškai reikšmingai skiriasi skirtinguose eksperimento etapuose ($p<0,001$). Pritaikius Wilcoxon kriterijų, nustatyta, kad tyrimo dalyviai, statistiškai reikšmingai greičiau priėmė sprendimą pirmo eksperimento etapo metu, kai nebuvo apdovanojimo veiksnio, lyginant su antru etapu ($p<0,001$), trečiu etapu ($p=0,003$) ir ketvirtu etapu ($p=0,005$), kai buvo pridėtas apdovanojimas. Tarp kitų etapų statistiškai reikšmingų skirtumų nebuvo nustatyta. Vadinasi, apdovanojimo buvimas skatina ilgiau svarstyti kokį sprendimą priimti.

Atsižvelgiant į mokslinėje literatūroje skiriamus pirmo, antro ir trečio lygio moralinius svarstymus (Lane et al., 2010), galima teigti, kad atliktas eksperimentas atskleidė visus tris lygius. Pridėjus apdovanojimo elementą dalies tyrimo dalyvių sprendimų priėmimas pakrypo naudos sau linkme, o tai yra pirmojo lygio moraliniai svarstymai, turintys hedonistinį pagrindą. Tuo tarpu dalis tyrimo dalyvių tvirtai laikėsi moralinio įsipareigojimo kitam asmeniui kriterijaus ir lygiai taip pat greitai priėmė moraliai teisingą sprendimą, kaip ir esant apdovanojimo elementui. Tai rodo antrąjį moralinių svarstymų lygmenį, kai tyrimo dalyviai atsižvelgė į kito žmogaus poreikius ir stengėsi į juos reaguoti. Trečiasis moralinių svarstymų lygmuo gali būti siejamas su tyrimo dalyvių teisingumo kriterijais, kai priimdami moraliai teisingą sprendimą tyrimo dalyviai įvardino, kad jiems tiesiog svarbu tvarka ir tik paskui asmeninės pramogos. Nors apdovanojimo buvimas tyrimo dalyvius skatino ilgiau svarstyti, kokį sprendimą priimti, tačiau laiko dėmuo neužgožė moralinių svarstymų lygių svarbos.

Taip pat buvo vertinamas atskirai berniukų ir mergaičių sprendimų priėmimo laikas (12 ir 13 lentelės).

12 lentelė. *6–9 metų berniukų sprendimo priėmimo laikas*

Eksperimento etapas	**Sprendimo priėmimo laikas (s)**					
	M (SD)	**Min**	**Max**	**χ2**	**df**	***p***
I etapas	4,17 (5,38)	1	25	4,384	3	0,223
II etapas	6,23 (7,06)	1	38			
III etapas	6,00 (10,76)	1	60			
IV etapas	5,07 (4,36)	1	15			

Pastaba: M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, Min – mažiausia reikšmė, Max – didžiausia reikšmė

Vertinant atskirai tyrimo dalyvius berniukus, jų sprendimų priėmimo laikas statistiškai reikšmingai nesiskyrė, lyginant skirtingus eksperimento etapus (p=0,223).

13 lentelė. *6–9 metų mergaičių sprendimo priėmimo laikas*

Eksperimento etapas	**Sprendimo priėmimo laikas (s)**					
	M (SD)	**Min**	**Max**	**χ2**	**df**	***p***
I etapas	3,20 (2,99)	1	12	17,856	3	**<0,001**
II etapas	7,77 (6,85)	1	29			
III etapas	6,47 (8,80)	1	30			
IV etapas	7,30 (7,50)	1	30			

Pastaba: M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, Min – mažiausia reikšmė, Max – didžiausia reikšmė

Tyrimo dalyvių mergaičių sprendimų priėmimo laikas statistiškai reikšmingai skyrėsi, priklausomai nuo eksperimento etapo (p<0,001). Nustatyta, kad pirmojo eksperimento etapo metu, tyrimo dalyvės mergaitės sprendimą priėmė statistiškai reikšmingai greičiau, lyginant su kitais etapais: antru (p<0,001), trečiu (p=0,001) ir ketvirtu (p=0,006).

Sprendimų priėmimo laikas buvo analizuojamas ir tarp skirtingų tyrimo dalyvių amžiaus grupių (14 ir 15 lentelės).

14 lentelė. *6–7 metų vaikų sprendimo priėmimo laikas*

Eksperimento etapas	**Sprendimo priėmimo laikas (s)**					
	M (SD)	**Min**	**Max**	**χ2**	**df**	***p***
I etapas	4,61 (4,37)	1	18	4,388	3	0,223
II etapas	7,30 (5,26)	1	20			
III etapas	8,30 (12,81)	1	60			
IV etapas	6,78 (5,53)	1	20			

Pastaba: M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, Min – mažiausia reikšmė, Max – didžiausia reikšmė

Vertinant 6-7 metų tyrimo dalyvių analizės duomenis, sprendimų priėmimo laikas statistiškai reikšmingai nesiskyrė skirtinguose eksperimento etapuose (p=0,223).

15 lentelė. *8–9 metų vaikų sprendimo priėmimo laikas*

Eksperimento etapas	**Sprendimo priėmimo laikas (s)**					
	M (SD)	**Min**	**Max**	**χ2**	**df**	***p***
I etapas	3,11 (4,27)	1	25	14,685	3	**0,002**
II etapas	6,81 (7,72)	1	38			
III etapas	4,95 (4,72)	1	16			
IV etapas	5,81 (6,61)	1	30			

Pastaba: M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, Min – mažiausia reikšmė, Max – didžiausia reikšmė

8–9 metų tyrimo dalyvių sprendimų priėmimo laikas statistiškai reikšmingai skyrėsi, priklausomai nuo eksperimento etapo (p=0,002). Nustatyta, kad pirmojo eksperimento etapo metu, tyrimo dalyviai sprendimą priėmė statistiškai reikšmingai greičiau, lyginant su kitais etapais: antru (p=0,002), trečiu (p=0,007) ir ketvirtu (p=0,028).

Siekiant patikrinti antrą hipotezės dalį, buvo vertinamas tyrimo dalyvių, kurie rinkosi moraliai priimtiną sprendimą, ir tyrimo dalyvių, kurie rinkosi savanaudiškumu grįstą sprendimą, sprendimų priėmimo laikas (16 lentelė).

16 lentelė. *6–9 metų vaikų, sprendimo priėmimo laikas, atsižvelgiant į priimtą sprendimą*

	Sprendimo priėmimo laikas (s)				
Eksperimento etapas	**Moralus**	**Savanaudiškas**			
	M (SD)	**M (SD)**	**U**	**Z**	***p***
I etapas	3,62 (4,61)	4,13 (1,88)	121,50	-1,960	0,060
II etapas	7,09 (7,26)	6,88 (6,39)	433,00	-0,068	0,946
III etapas	4,90 (5,26)	12,90 (17,26)	132,50	-2,363	**0,018**
IV etapas	6,25 (6,79)	5,92 (2,84)	224,00	-1,192	0,233

Pastaba: M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis. Statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Atlikus Mann-Whirtney testą, nustatyta, kad trečiojo eksperimento etapo metu, tyrimo dalyviai, kurie priėmė savanaudiškumu grįstą sprendimą, statistiškai reikšmingai ilgiau užtruko priimdami sprendimą, lyginant su tyrimo dalyviais, kurie priėmė moraliai priimtiną sprendimą (p=0,018). Kituose etapuose sprendimo priėmimo laikas, priklausomai nuo priimto sprendimo, statistiškai reikšmingai nesiskyrė.

Vertinant atskirai tyrimo dalyvių berniukų ir mergaičių duomenų analizės rezultatus, bei atskiras tyrimo dalyvių amžiaus grupes, statistiškai reikšmingų skirtumų nebuvo nustatyta.

Taigi, trečią hipotezę, kad *apdovanojimo buvimas skatina 6–9 metų vaikus ilgiau svarstyti, kokį moraliai teisingą sprendimą pasirinkti ir skatina dažniau priimti savanaudiškumu grįstą sprendimą*, galima patvirtinti. Be to, šiame bakalauro darbe atliktas eksperimentas taip pat patvirtino ir Gonzales bei bendraautorių (2021) atlikto tyrimo rezultatus, teigiančius, kad 6–9 metų vaikai jau turi susiformavusius strateginio savanaudiškumo gebėjimus ir priimdami sprendimus dažnai remiasi savanaudiškumo principais. Vertinant atskirai tyrimo dalyvius berniukus ir mergaites, pastebima, kad apdovanojimo buvimas skatina ilgiau svarstyti, kokį moraliai teisingą sprendimą priimti tik mergaites, o vertinant pagal amžiaus grupes – tik 8–9 metų vaikus. Savanaudiškumu grįstas sprendimų priėmimas svarstomas ilgiau, lyginant su moraliai priimtinu sprendimu tik antrame eksperimento etape.

3.4. 6–9 METŲ BERNIUKŲ IR MERGAIČIŲ SPRENDIMŲ PRIĖMIMO KRITERIJAI BEI YPATUMAI

Šiame bakalauro darbe vertinamas ne tik 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas, bet ir lyties vaidmuo priimant moraliai teisingus sprendimus. Anot Crone ir Van der Molen (2007) lyties skirtumai priimant sprendimus vaikams išryškėja tik vėlyvoje paauglystėje – apie 16–18 metus. Jų atliktas tyrimas neišryškino statistiškai reikšmingų skirtumų pagal lytį 8–10 metų ir 12–14 metų vaikų sprendimų priėmimuose. Remiantis Almas ir kolegomis (2010), berniukai dažniau nei mergaitės remiasi naudos sau kriterijumi priimdami sprendimus.

Siekiant patikrinti ketvirtą bakalauro darbo hipotezę, buvo vertinamas tyrimo dalyvių berniukų ir mergaičių sprendimų priėmimas, tarp savanaudiškumu grįsto ir moraliai priimtino, kiekviename eksperimento etape (17 lentelė).

17 lentelė. *6–9 metų berniukų ir mergaičių sprendimo priėmimas*

Eksperimento etapas	**Sprendimas**	**Berniukai n (proc.)**	**Mergaitės n (proc.)**	**χ2**	**df**	***p***
I etapas	Moralus	24 (80,0)	28 (93,3)	2,308	1	0,127
	Savanaudiškas	6 (20,0)	2 (6,7)			
II etapas	Moralus	15 (50,0)	20 (66,7)	1,714	1	0,147
	Savanaudiškas	15 (50,0)	10 (33,3)			
III etapas	Moralus	22 (73,3)	28 (93,2)	4,320	1	**0,040**
	Savanaudiškas	8 (26,7)	2 (6,7)			
IV etapas	Moralus	20 (66,7)	28 (93,2)	6,667	1	**0,011**
	Savanaudiškas	10 (33,3)	2 (6,7)			

Pastaba: statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Pritaikius Chi kvadrato kriterijų, nustatyta, kad trečiame ir ketvirtame eksperimento etape tyrimo dalyviai berniukai statistiškai reikšmingai dažniau rinkosi savanaudiškumu grįstą sprendimą, lyginant su tyrimo dalyvėmis mergaitėmis (p=0,040 ir p=0,011). Pirmame ir antrame etape renkantis tarp savanaudiško ir moraliai teisingo sprendimų priėmimo statistiškai reikšmingų skirtumų tarp lyčių nebuvo nustatyta.

Taip pat buvo analizuojamas tyrimo dalyvių berniukų ir mergaičių sprendimų priėmimas vertinant skirtingas amžiaus grupes (18 ir 19 lentelės).

18 lentelė. *6–7 metų berniukų ir mergaičių sprendimo priėmimas*

Eksperimento etapas	**Sprendimas**	**Berniukai n (proc.)**	**Mergaitės n (proc.)**	**χ2**	**df**	***p***
I etapas	Moralus	9 (75,0)	11 (100,0)	3,163	1	0,124
	Savanaudiškas	3 (25,0)	0 (0,0)			
II etapas	Moralus	6 (50,0)	4 (36,4)	0,434	1	0,407
	Savanaudiškas	6 (50,0)	7 (63,6)			
III etapas	Moralus	8 (66,7)	11 (100,0)	4,439	1	0,056
	Savanaudiškas	4 (33,3)	0 (0,0)			
IV etapas	Moralus	6 (50,0)	10 (90,9)	4,537	1	**0,045**
	Savanaudiškas	6 (50,0)	1 (9,1)			

Pastaba: statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Vertinant tik 6–7 metų tyrimo dalyvių atsakymus, pastebima, kad ketvirtame eksperimento etape, berniukai statistiškai reikšmingai dažniau priėmė savanaudiškumu grįstą sprendimą, lyginant su mergaitėmis (p=0,045). Kituose etapuose statistiškai reikšmingas skirtumas tarp lyčių nebuvo nustatytas.

19 lentelė. *8–9 metų berniukų ir mergaičių sprendimo priėmimas*

Eksperimento etapas	**Sprendimas**	**Berniukai n (proc.)**	**Mergaitės n (proc.)**	**χ2**	**df**	***p***
I etapas	Moralus	15 (83,3)	17 (89,5)	3,163	1	0,473
	Savanaudiškas	3 (16,7)	2 (10,5)			
II etapas	Moralus	9 (50,0)	16 (84,2)	4,937	1	**0,030**
	Savanaudiškas	9 (50,0)	3 (15,8)			
III etapas	Moralus	14 (77,8)	17 (89,5)	0,931	1	0,303
	Savanaudiškas	4 (22,2)	2 (10,5)			
IV etapas	Moralus	14 (77,8)	18 (94,7)	2,275	1	0,153
	Savanaudiškas	4 (22,2)	1 (5,3)			

Pastaba: statistiškai reikšmingi skirtumai pažymėti paryškintu šriftu.

Vertinant 8–9 metų tyrimo dalyvių atsakymus, statistiškai reikšmingas skirtumas tarp lyties ir sprendimų priėmimo, renkantis tarp savanaudiško ir moraliai teisingo sprendimo, nustatytas tik antrame eksperimento etape (p=0,030). Kituose etapuose statistiškai reikšmingų skirtumų tarp lyčių nebuvo nustatyta.

Taigi, ketvirtą hipotezę, kad *6–9 metų berniukų sprendimų priėmimo kriterijai dažniau nei mergaičių remiasi savanaudiškumo, o ne moraliai teisingų pasirinkimų principais*, galima dalinai patvirtinti. Pastebima, kad tyrimo dalyvių berniukų sprendimų priėmimo kriterijai dažniau nei mergaičių remiasi savanaudiškumo principais trečiame ir ketvirtame eksperimento etape. Vertinant skirtingas amžiaus grupes, jaunesnių vaikų (6–7 metų) tarpe, berniukai dažniau nei mergaitės priėmė savanaudiškumu grįstą sprendimą tik ketvirtame etape, vyresnių vaikų (8–9 metų) tarpe – tik antrame etape.

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Vaikų sprendimų priėmimui įtakos turi (1) kitų asmenų vaidmuo – nuo to priklauso jų pačių sprendimų priėmimas (Shaw et al., 2014) ir (2) atlygio kiekybės bei kokybės santykis, kuris skatina dažniau priimti savanaudiškumu grįstus sprendimus (Gonzales et al., 2021). Be to, vaikų moraliai teisingi sprendimai yra susiję ir su sąžiningumo kriterijumi, kai vaikai renkasi savo elgesį atsižvelgdami į sąžiningumą savo ir sąžiningumą kitų atžvilgiais (McAuliffe, Jordan & Warneken, 2015). Sąžiningumo aspektas šiame bakalauro darbe yra siejamas su moraliai teisingu sprendimu. Įvertinus 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimą renkantis tarp savanaudiškumu grįsto ir moraliai teisingo keturių etapų eksperimento metu, galima teigti, kad jų sprendimų priėmimas priklauso nuo asmeninės naudos. Kita vertus, nors Shaw ir kolegos (2014) teigia, kad vaikai yra linkę elgtis savanaudiškiau, kai apie jų veiksmus nėra pranešama kitiems asmenims, tačiau atliktas eksperimentas parodė, kad šis aspektas svarbus ne visada. Šiame bakalauro darbo eksperimente vaikams nebuvo pateikta informacija, ar apie jų sprendimų priėmimą kam nors bus pateikta informacija ir nei vienas iš tyrimo dalyvių šio argumento nenurodė kaip reikšmingo priimant sprendimą. Taigi, pirmoji šio bakalauro darbo hipotezė, teigianti, kad 6-9 metų vaikų sprendimų priėmimas priklauso nuo asmeninės naudos jiems, pasitvirtino, tačiau nepavyko patikrinti, ar jų savanaudiškumu grįstam sprendimui įtakos turėjo kitų žmonių žinojimas apie jų sprendimą. Be to, atliktas eksperimentas parodė, kad dalis tyrimo dalyvių turi ir susiformavusį vidinį moralinį teisingumą, o tai patvirtina Gonzalez ir kolegų (2021) atlikto strateginį savanaudiškumą analizuojančio tyrimo įžvalgą, kad 6-9 metų vaikai turi ne tik gebėjimą teisingai elgtis, bet ir gebėjimą sukurti teisingumo įspūdį.

Vaikų moralinė samprata formuojasi socialinėje aplinkoje, kurioje auga vaikas (Jones, 1999). Vaikų socialinę aplinką dažniausiai formuoja reikšmingi asmenys, į kurių lauką patenka tėvai,

bendraamžiai, mokytojai ir kt. vaiko kasdieniame gyvenime svarbų vaidmenį atliekantys asmenys. Reikšmingu veiksniu vaikų moralės formavimuisi turi ir šeimos aplinka, į kurią įeina tėvų perteiktų vertybių susiformavimas bei jų elgesys su vaiku. Šiltas ir palaikantis ryšys, disciplinuotas santykis ir socialinio santykio modeliavimas prisideda prie vaiko moralinių vertybių, bei empatijos vystymosi. Socialinė aplinka formuoja vaikų gebėjimą vertinti situacijas bei modeliuoti savo elgesį. Vaikai turi gebėjimą įvertinti jų elgesį veikiančias situacijas ir nuspręsti, koks elgesys yra moraliai priimtinas ar nepriimtinas (Hussar & Harris, 2009). Tokiu būdu vaikai formuoja moralinius elgesio pagrindus ir atskleidžia moralinius įsipareigojimus jiems reikšmingiems asmenims. Šiame bakalauro darbe atliktas eksperimentas leidžia tik dalinai patvirtinti antrąją hipotezę, teigiančią, kad 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas priklauso nuo jų asmeninio moralinio įsipareigojimo reikšmingiems asmenims, nes statistiškai reikšmingas ryšys tarp kintamųjų nustatytas tik antrame eksperimento etape, o vertinant atskirai berniukus ir mergaites – tik tarp tyrimo dalyvių berniukų.

6–9 metų vaikai jau turi susiformavusius strateginio savanaudiškumo gebėjimus, kuriuos jie panaudoja priiminėdami sprendimus (Gonzales et al., 2021). Be to, vienas naudos sau pamatavimo kriterijų vaikams yra apdovanojimo elementas, kuris taip pat turi įtakos priimant sprendimą tam tikroje situacijoje (Vaish et al., 2010). Šiame bakalauro darbe atlikto eksperimento duomenų analizė leidžia patvirtinti trečiąją šio bakalauro darbo hipotezę, teigiančią, kad apdovanojimo buvimas skatina 6–9 metų vaikus ilgiau svarstyti, kokį moraliai teisingą sprendimą pasirinkti ir skatina dažniau priimti savanaudiškumu grįstą sprendimą. Lyginant atskirai tyrimo dalyvius berniukus ir mergaites, pastebima, kad apdovanojimo buvimas skatina ilgiau svarstyti, kokį moraliai teisingą sprendimą priimti tik mergaites, o vertinant pagal amžiaus grupes – tik 8–9 metų vaikus. Savanaudiškumu grįstas sprendimų priėmimas svarstomas ilgiau, lyginant su moraliai priimtinu sprendimu tik antrame eksperimento etape.

Almas su bendraautoriais (2010) teigia, kad berniukai dažniau nei mergaitės remiasi naudos sau kriterijumi priimdami sprendimus. Šiame bakalauro darbe atliktas eksperimentas iš dalies leido patvirtinti pagal šias įžvalgas išsikeltą ketvirtąją hipotezę, teigiančią kad 6–9 metų berniukų sprendimų priėmimo kriterijai dažniau nei mergaičių remiasi savanaudiškumo, o ne moraliai teisingų pasirinkimų principais – tai pasitvirtino dviejuose iš keturių eksperimento etapų. Lyginant skirtingas amžiaus grupes, jaunesni tyrimo dalyviai berniukai (6–7 metų) dažniau nei bendraamžės mergaitės priėmė savanaudiškumu grįstą sprendimą tik ketvirtame etape (abejose situacijose įvestas apdovanojimas), o vyresni tyrimo dalyviai berniukai (8–9 metų) – tik antrame etape (savanaudiškoje situacijoje įvestas apdovanojimas, o moraliai teisingoje situacijoje apdovanojimo nėra). Šis rezultatas leidžia manyti, jog atlygis gali būti veiksmingas skatinant norimą elgesį, tačiau kyla pavojus, kad bus per daug pasikliaujama išoriniais atlygiais. Jei vaikai tampa per daug priklausomi nuo apdovanojimų,

gali sumažėti jų vidinė motyvacija ir asmeninio pasitenkinimo jausmas. Jie gali teikti pirmenybę atlygiui, o ne tam tikram susidomėjimui ar vidiniam pasitenkinimui veiklos verte.

4.1. TYRIMO RIBOTUMAI IR TOLESNIŲ TYRIMŲ KRYPTYS

Šiame bakalauro darbe atliktas tyrimas leido vertinti 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimą renkantis tarp savanaudiškumu grįsto ir moraliai teisingo pasirinkimo, bei patikrinti gautus duomenis keturiais pjūviais, tačiau tikėtina, kad didesnė tyrimo dalyvių imtis suteiktų galimybę atskleisti tikslesnius rezultatus ir suteiktų hipotezių patvirtinimui arba paneigimui didesnį svorį. Be to, dėl pakankamai mažos imties duomenų analizės pjūviai pagal lytį ir amžių taip pat turi ribotumų ir neleidžia daryti gilesnių apibendrinimų.

Tikėtina, kad vaikų sprendimų priėmimui įtakos gali turėti ir socialinė aplinka, kurioje jie auga, aprėpiant tiek gyvenamosios vietos kriterijų, tiek šeiminės struktūros kriterijų. Šiame eksperimente šie kriterijai nebuvo apimti, todėl ateityje tai gali būti svarbūs tyrimo išplėtimo aspektai.

Eksperimentui atlikti, buvo pasirinkta 6–9 metų vaikų amžiaus grupė, nes remiantis Gonzales ir bendraautorių (2021) atliktu tyrimu būtent šio amžiaus vaikai jau turi susiformavusius strateginio savanaudiškumo gebėjimus priimant sprendimus, tačiau ateityje galima būtų patikrinti, kokie skirtumai išryškėtų jaunesnių ir vyresnių amžiaus grupių vaikų sprendimų priėmimo kontekste.

Ateityje kartojant eksperimentą, būtų reikšminga ištirti, ar vaikų sprendimų priėmimui įtakos turi tiesioginė kitų žmonių nuomonė apie jų sprendimą. Šiuo atveju galima būtų pridėti papildomą klausimą „(1) Ar tau svarbu, kad apie tavo sprendimą sužinos kiti asmenys? (2) Jeigu atsakymas taip, tai kokių asmenų nuomonė tau svarbi?“.

Be to, būtų galima padaryti metodologinę modifikaciją ir patikrinti, ar tyrėjos vaidmuo nedaro įtakos vaikų sprendimų priėmimui. Tikėtina, kad dalis tyrimo dalyvių gali priimti tyrėją kaip reikšmingą asmenį ir ateityje būtų įdomu patikrinti, ar eksperimento rezultatai būtų kitokie nedalyvaujant tyrėjai. Tokiu atveju būtų galima duoti detalias instrukcijas prieš patenkant į eksperimento atlikimo patalpą, bet pačio eksperimento metu tyrimo dalyviai vieni ir po vieną priimtų sprendimą. Metodologiniu iššūkiu šiuo atveju būtų sprendimų priėmimo laiko ir atsakymų fiksavimas.

Vaikų moralinis vystymasis yra dinamiškas ir nuolatinis procesas, kuris veikiamas skirtingų socialinių bei kultūrinių kontekstų toliau formuoja vaikų moraliai teisingo elgesio supratimą jiems augant ir bręstant. Atliktas eksperimentas parodė galimybes išplėsti tyrimą tiek imties aspektu, tiek gyvenamosios vietos ir šeiminės struktūros aspektais, o tai pridėjus kartojant eksperimentą ateityje, galima gauti gilesnių apibendrinančių įžvalgų apie vaikų moralinius svarstymus ir sprendimų priėmimą.

IŠVADOS

1. Išanalizavus, ar 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas priklauso nuo asmeninės naudos jiems, galima teigti, kad pirmoji bakalauro darbo hipotezė pasitvirtino, nes rinkdamiesi tarp savanaudiškumu grįsto ir moraliai teisingo sprendimo, tyrimo dalyviai pasirinko asmeninės naudos kriterijų.

2. Išanalizavus, ar 6–9 metų vaikų sprendimų priėmimas priklauso nuo asmeninių moralinių įsipareigojimų reikšmingiems asmenims, galima teigti, kad ši bakalauro darbo hipotezė pasitvirtino iš dalies, nes statistiškai reikšmingas ryšys tarp kintamųjų išryškėjo tik antrame eksperimento etape.

3. Apdovanojimo elementas atlieka reikšmingą vaidmenį 6–9 metų vaikams svarstant, ar pasirinkti savanaudiškumu grįstą, ar moraliai teisingą sprendimą. Esant apdovanojimo elementui tyrimo dalyvių sprendimų priėmimo laikas pailgėjo.

4. Lyginant 6–9 metų berniukų ir mergaičių sprendimų priėmimo kriterijus bei ypatumus, galima teigti, kad tyrimo dalyviams berniukams moralinis įsipareigojimas reikšmingiems asmenims yra svarbesnis nei mergaitėms. Apdovanojimo buvimas tik tyrimo dalyves mergaites skatina ilgiau svarstyti, kokį sprendimą priimti. Be to, tyrimo rezultatai parodė, kad berniukai priimdami sprendimus yra labiau linkę remtis savanaudiškumo kriterijais ir tai labiausiai išryškėjo tarp jaunesnių tyrimo dalyvių berniukų (6–7 metų).

LITERATŪRA

1. Almas, I., Cappelen, A. W., Sorensen, E. O., Tungodden, B. (2010). Fairness and the development of inequality acceptance. *Science*, 328, 1176–1178.
2. Bagdonas, A., Bliumas, R. (2019). *Aiškinamasis psichologijos terminų žodynas*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
3. Baumard, N., Andre, J. B., Sperber, D. (2013). A mutualistic approach to morality: The evolution of fairness by partner choice. *Behavioral and Brain Sciences*, 36 (1), 59 – 78.
4. Benenson, J. F., Pascoe, J., Radmore, N. (2007). Children's altruistic behavior in the dictator game. *Evolution and Human Behavior*, 28(3), 168– 175.
5. Brownell, C., Svetlova, M., Nichols, S. (2009). To share or not to share: When do toddlers respond to another‘s needs? *Infancy*, 14, 117-130.
6. Buon, M., Jacob, P., Margules, S., Brunet, I., Dutat, M., Cabrol, D., Dupoux, E. (2014). Friend or Foe? Early Social Evaluation of Human Interactions. *PLoS ONE*, 9(2): e88612.
7. Camerer, C. (2003). *Behavior game theory: Experiments in strategic interaction*. Princeton: Princeton University Press.
8. Cohen, T. R., Morse, L. (2014). Moral character: what it is and what it does. *Research in organizational behavior*, 34, 43-61.
9. Crone A. E., Van der Molen W.M. (2007). Development of Decision Making in School-Aged Children and Adolescents: Evidence From Heart Rate and Skin Conductance Analysis. *Child Development*, 78(4), 1288-1301.
10. Damon, W. (1977). *The social world of the child*. London: Jossey-Bass.
11. Eisenberg, N., Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. In W. Damon & N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development*, 701–778. John Wiley & Sons, Inc.
12. Eisenberg, N., Mussen, H.P. (2003). *The Roots of Prosocial Behavior in Children*. London: Cambridge University Press.
13. Eisenberg, N., Fabes, R. A., Spinrad, T. L. (2006). Prosocial Development. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development, 646–718. John Wiley & Sons, Inc.
14. Fehr, E., Bernhard, H., Rockenbach, B. (2008). Egalitarianism in children. *Nature*, 454, 1079-1083.
15. Gifford-Smith, M. E., & Brownell, C. A. (2003). Childhood peer relationships: Social acceptance, friendships, and peer networks. *Journal of School Psychology, 41*(4), 235–284.

16. Gonzales, G., Ahl, E. R., Cordes, S., McAuliffe, K. (2021). Children strategically conceal selfishness. *Child Development*, 1-16.
17. Hamann, K., Warneken, F., Greenberg, J., Tomasello, M. (2011). Collaboration encourages equal sharing in children but not chimpanzees. *Nature*, 476, 328-331.
18. Hussar, K. M., Harris, P., L. (2009). Children Who Choose Not to Eat Meat: A Study of Early Moral Decision-making. *Social Development*, 19 (3), 627 – 641.
19. Jones, K. (1999). Second-hand moral knowledge. *The Journal of Philosophy*, 96, 55–78.
20. Krebs, D. L. (2008). Morality: An evolutionary account. *Perspectives on Psychological Science*, 3, 149–172.
21. Lane, D. J., Wellman, H. M., Olson L. S., LaBounty, J., Kerr, D. C. R. (2010). Theory of mind and emotion understanding predict moral development in early childhood. *British Journal of Developmental Psychology*, 28, 871–889.
22. McAuliffe, K., Blake, R. P., Steinbei, N., Warneken, F. (2017). The Developmental Foundations of Human Fairness. *Nature Human Behavior* 1(2), 1-9.
23. McAuliffe, K., Blake, P. R., Warneken, F. (2020). Costly fairness in children is influenced by who is watching. *Developmental Psychology*, 56(4), 773– 782.
24. McAuliffe, K., Jordan, J. J., Warneken, F. (2015). Costly third- party punishment in young children. *Cognition,* 134, 1– 10.
25. Moore, C. (2009). Fairness in children‘s resource allocation depends on the recipient. *Psychological Science*, 20, 944-948.
26. Moshman, D. (2005). Adolescent psychological development. *Rationality, morality and identity*. New Jersey: Lawrence Erlbaum associates.
27. Olson, K. R., Spelke, E. S. (2008). Foundations of cooperation in young children. *Cognition*, 108, 222–231.
28. Paulus, M., Moore, C. (2011). Whom to ask for help? Children‘s developing understanding of other people‘s action capabilities. *Experimental Brain Research*, 211, 593-600.
29. Paulus, M., Gillis, S., Li, J., Moore, C. (2013). Preschool children involve third party in a dyadic sharing situation based on fairness. *Journal of Experimental Child Psychology*, 116, 78-85.
30. Piaget, J. (1932). *The moral judgment of the child*. New York: The free press.
31. Roth, E.A. (1987). Laboratory Experimentation in Economics. In Bewley F.T. *Advances in Economic Theory Fifth World Congress*. Cambridge: Cambridge University Press, 269-301.
32. Shaw, A., Olson, K. R. (2012). Children discard a resource to avoid inequity. *Journal of Experimental Psychology: General*, 141(2), 382–395.

33. Shaw, A., Montinari, N., Piovesan, M., Olson, K. R., Gino, F., Norton, M. I. (2014). Children develop a veil of fairness. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(1), 363– 375.
34. Tasimi, A., Wynn, K. (2016). Costly rejection of wrongdoers by infants and children. *Cognition*, 151, 76–79.
35. Tasimi, A., Johnson, K. M., Wynn, K. (2017). Children's decision making: When self-interest and moral considerations conflict. *Journal of Experimental Child Psychology*, 161, 195-201.
36. Vaish, A., Carpenter, M., Tomasello, M. (2010). Young Children Selectively Avoid Helping People With Harmful Intentions. *Child Development*, 81 (6), Pages 1661–1669.
37. Wainryb, C., Ford, S. (1998). Young children's evaluations of acts based on beliefs different from their own. *Merrill-Palmer Quarterly*, 44, 484–503.
38. Wainryb, C., Shaw, L. A., Langley, M., Cottam, K., Lewis, R. (2004). Children's thinking about diversity of belief in the early school years: Judgments of relativism, tolerance, and disagreeing persons. *Child Development*, 75, 687–703.
39. Wainryb, C., Shaw, L. A., Maianu, C. (1998). Tolerance and intolerance: Children's and adolescents 'judgments of dissenting beliefs, speech, persons, and conduct. *Child Development*, 69, 1541–1555.
40. Warneken, F., Lohse, K., Melis, A.P., Tomasello, M. (2011). Young children share the spoils after collaboration. *Psychological Science*, 22, 267-273.

PRIEDAI

1 priedas

Tėvų sutikimas dėl vaiko dalyvavimo tyrime

„Vaikų sprendimo priėmimas – tarp savanaudiškumo ir moralinių svarstymų“

2023 m. _____ mėn. _____ d.

Gerbiami tėveliai,

Esu Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Psichologijos instituto psichologijos bakalauro studijų IV kurso studentė Vaida Petraitienė. Šiuo metu rašau baigiamąjį bakalauro darbą ir atlieku tyrimą apie vaikų sprendimo priėmimą, renkantis tarp savanaudiškumo ir moralinių svarstymų. Tyrimo metu Jūsų vaikui bus pateikiami paveiksliukai bei perskaitomos paveiksliukuose pavaizduotų personažų istorijos ir prašoma, kad vaikas pasirinktų jam priimtiniausią variantą.

Per tyrimą surinkti duomenys bus apibendrinti ir naudojami tik moksliniais tikslais. Garantuoju visišką tyrimo dalyvių anonimiškumą (Jūsų vaiko vardas, pavardė niekur nebus minimi, kiekvienas tyrimo dalyvis turės savo kodą) bei informacijos konfidencialumą. Mano kontaktiniai duomenys mob. telefonu: +3706xxxxxxx arba el. paštas vaida@petraiciai.com

Dėkoju už pagalbą.

Pagarbiai,

Vaida Petraitienė

Aš, _____ _____, sutinku, kad mano duktė/ sūnus

(Vardas Pavardė pabraukti)

_____ _____ _____ dalyvautų tyrime.

(Vardas Pavardė Gimimo data)

Aš, _____ _____, nesutinku, kad mano duktė/ sūnus

(Vardas Pavardė pabraukti)

_____ _____ dalyvautų tyrime.

(Vardas Pavardė)

_____

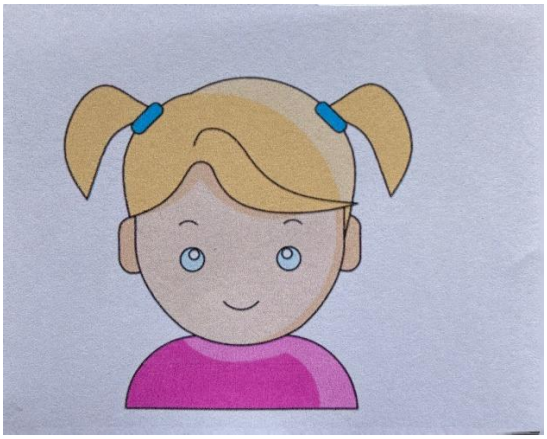
(Parašas)

2 priedas

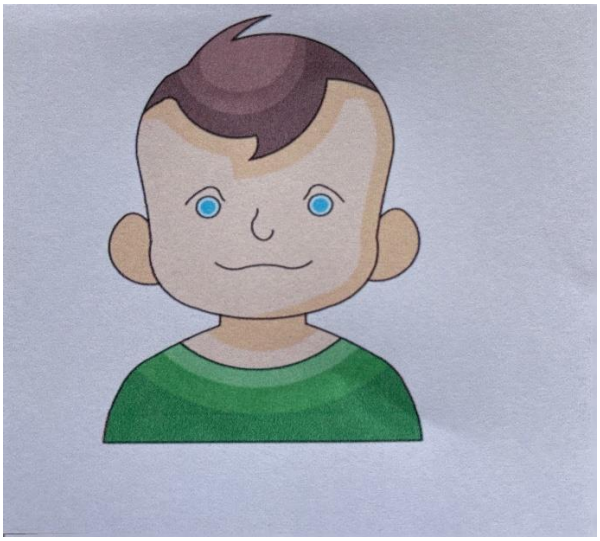
Eksperimento personažai

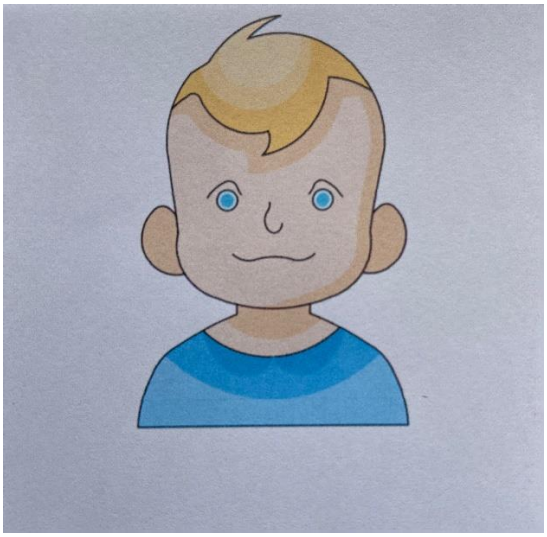
5 pav. Eksperimento personažas nr. 1 ANETĖ

6 pav. Eksperimento personažas nr. 2 UMA

7 pav. Eksperimento personažas nr. 3 LIGITAS

8 pav. Eksperimento personažas nr. 4 TIMOTIS

3 priedas

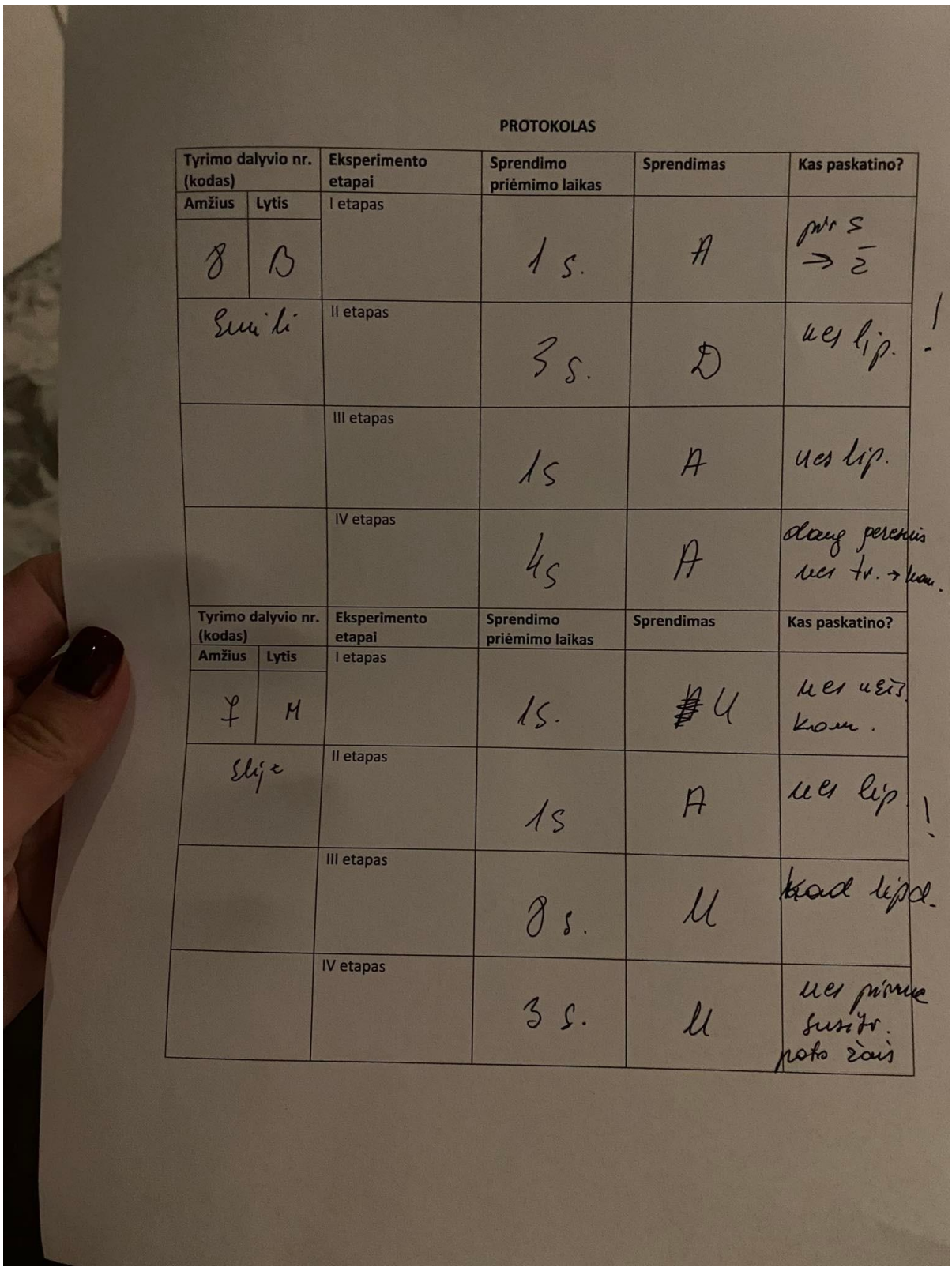
Protokolo forma

20 lentelė. *Protokolo formos pavyzdys*

Tyrimo dalyvio nr. (kodas)		**Eksperimento etapai**	**Sprendimo priėmimo laikas**	**Sprendimas**	**Kas paskatino?**
Amžius	**Lytis**	I etapas			
		II etapas			
		III etapas			
		IV etapas			

4 priedas

Protokolo pavyzdys

PROTOKOLAS

Tyrimo dalyvio nr. (kodas)		Eksperimento etapai	Sprendimo priėmimo laikas	Sprendimas	Kas paskatino?
Amžius	Lytis	I etapas			
8	B		1 s.	A	pav. S → Z
Sunki		II etapas	3 s.	D	nes lip. !
		III etapas	1 s	A	nes lip.
		IV etapas	4 s	A	daug pereinis nes tr. → kam.

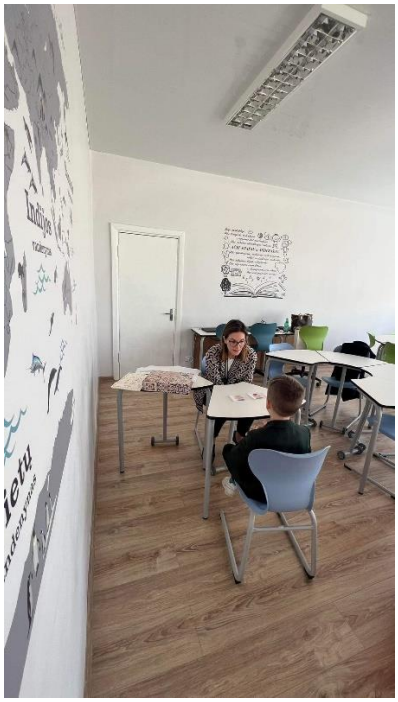
Tyrimo dalyvio nr. (kodas)		Eksperimento etapai	Sprendimo priėmimo laikas	Sprendimas	Kas paskatino?
Amžius	Lytis	I etapas			
7	M		1 s.	#U	nes neš kam.
Slyv		II etapas	1 s	A	nes lip. !
		III etapas	8 s.	U	kad lipd.
		IV etapas	3 s.	U	nes pirma susitr. poto žais

9 pav. Protokolo lauko darbų pavyzdys

5 priedas

Eksperimento aplinkos nuotraukos

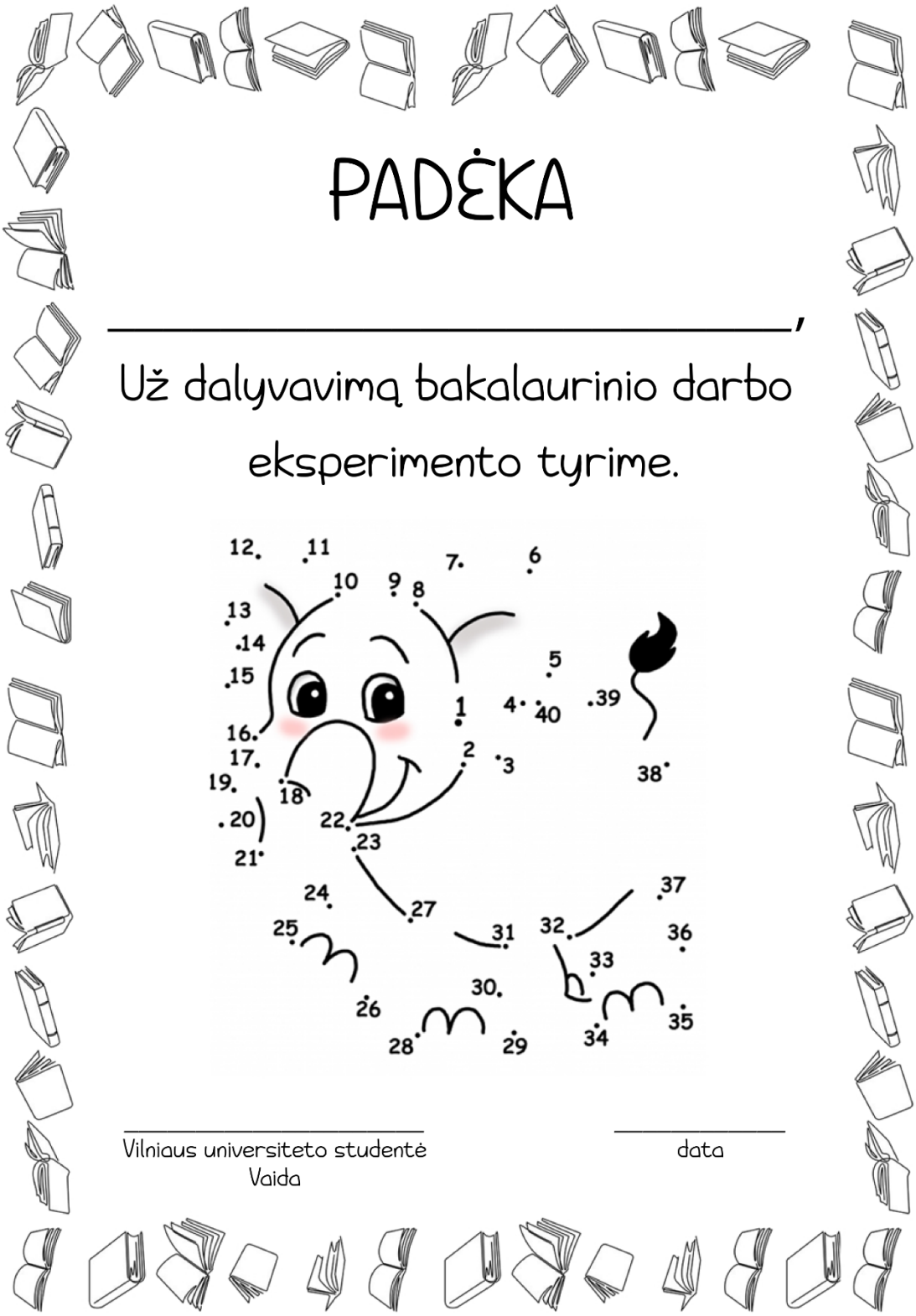
10 pav. Eksperimento aplinkos nuotraukos lauko darbų atlikimo metu

6 priedas

Padėkos diplomai

11 pav. Eksperimento dalyvių padėkos diplomas Nr. 1

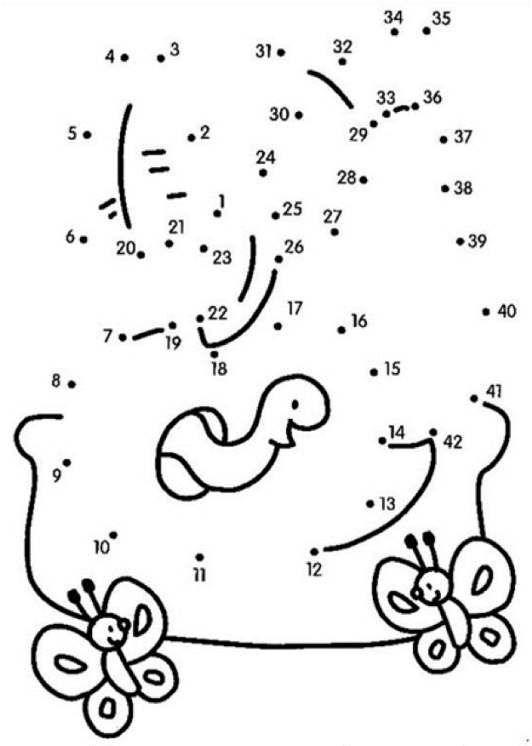
12 pav. Eksperimento dalyvių padėkos diplomas Nr. 2

Padėkos diplomai nr. 3

PADĖKA

_____,

Už dalyvavimą bakalaurinio darbo eksperimento tyrime.

_____ _____

Vilniaus universiteto studentė
Vaida

data

13 pav. Eksperimento dalyvių padėkos diplomas Nr. 3

7 Priedas

Eksperimente naudojamų lipdukų pavyzdžiai

14 pav. Eksperimento etapų apdovanojimo lipdukai – žvaigždutės

15 pav. Padėkos lipdukai eksperimento dalyviams